

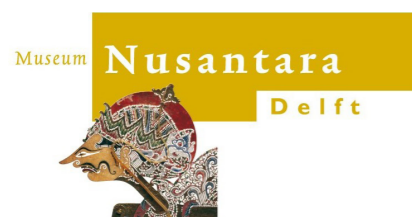
**Herplaatsing
Collectie
voormalig
Museum
Nusantara
Delft**

Lering en vragen **2013-2018**

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Janelle Moerman en Stijn Schoonderwoerd	
Inleiding	9
Afkortingen	
Deel 1: Het traject	14
Het traject in stappen	15
Overzicht van betrokkenen	17
1.1 De aftrap	21
Kader 1: Eerdere afstotingen	31
1.2 Verhuizing, inventariseren, fotograferen en registratie	35
1.3 Waardering en selectie van beschermwaardige objecten	41
Kader 2: LAMO en Erfgoedwet	41
1.4 Overleg met Indonesië	53
1.5 Vaststelling van de gunningen	65
Kader 3: Voorwaarden, criteria en andere bepalingen voor gunningen	65
Kader 4: Overzicht van gunningen	67
1.6 Herplaatsing in Indonesië	69
1.7 Herplaatsing binnen Nederland	71
1.8 Herplaatsing buiten Nederland	80
1.9 Afronding	84
Deel 2: Conclusies, lessen en vraagpunten	86
Kader 5: Aanbevelingen	107
Bijlagen:	
Lijst van respondenten	111
Geraadpleegde bronnen	113
Colofon	115

Voorwoord

Voorwoord

DOOR

Janelle Moerman en Stijn Schoonderwoerd

De sluiting van een museum is meestal het eindpunt van een lang proces. Dat gold eveneens voor Museum Nusantara in Delft. Tegenvallende bezoekerscijfers, ook na ingrijpende renovatie, en gemeentelijke bezuinigingen leidden tot de conclusie dat er onvoldoende toekomstperspectief was voor dit museum. Het besluit om het museum te sluiten bleek niet alleen een eindpunt te zijn, maar ook het beginpunt van een geheel nieuw proces: de ontzaming van 18.000 objecten, een bibliotheek en een mediatheek. Daarbij ging het om objecten uit een voormalige Nederlandse kolonie, Indonesië, met alle gevoeligheden van dien.

Het rapport dat nu voor u ligt, kijkt terug op dit nieuwe proces. En het woord “nieuw” is inderdaad zeer van toepassing. Want niet alleen voor Delft was de ontzaming van een hele museumcollectie nieuw, ook in de Nederlandse museale sector was een dergelijke omvangrijke ontzaming niet eerder voorgekomen. Toen daarbij de ambitie werd geformuleerd om zoveel mogelijk van de Nusantara-objecten naar het land van herkomst te laten teruggaan, werd een tweede onontgonnen terrein betreden. Een repatriëringsoperatie op deze schaal is immers ongekend, ook internationaal.

Het hoeft dan ook geen verbazing te wekken dat de ontzaming en herplaatsing van de collectie Nusantara geen eenvoudig proces bleek te zijn. Fascinerend was het zeker. En ongetwijfeld leerzaam voor andere musea die zich gesteld zien voor een ontzaming of voor een repatriëring. Reden voor Erfgoed Delft (Museum

Prinsenhof Delft) en het Nationaal Museum van Wereldculturen om aan Jos van Beurden, een onafhankelijk onderzoeker, te vragen om het ontzamelproces kritisch te beschouwen zodat we daar als museumsector van kunnen leren. Hij sprak met direct betrokkenen en belanghebbenden van binnen en buiten de musea, en dat leidde tot deze rapportage.

Bezint eer gij begint, dat is misschien wel de belangrijkste les. De ontzaming van de collectie Nusantara heeft uiteindelijk veel meer tijd, geld en inzet geveerd dan aanvankelijk werd ingeschat. Ontzamen blijkt een weerbarstig proces met steeds nieuwe ontwikkelingen en onverwachte wendingen.

Desondanks is het gelukt om de volledige collectie, bibliotheek en mediatheek van voormalig Museum Nusantara Delft in het publieke domein te houden. De collectie krijgt een nieuw leven in musea en instellingen in binnen- en buitenland en is daarmee volledig herplaatst. De gemeente Delft heeft 459 objecten behouden voor de collectie Stadsgeschiedenis, de volkenkundige collectie Nederland is verrijkt met 3.196 objecten die hierin nog ontbraken, 1.500 objecten keren terug naar Indonesië en 15 instituten hebben delen van de collectie toegevoegd aan hun eigen collectie. Via een database blijft de collectie Nusantara, zoals deze in 2013 was samengesteld, voor eenieder raadpleegbaar.

Bij de ontzaming van de collectie Nusantara zijn veel partijen en personen betrokken geweest. Allereerst Erfgoed Delft en de

gemeente Delft die de wens om de collectie publiek te houden al die jaren zo ruimhartig heeft gesteund. De inzet en kennis van het Nationaal Museum van Wereldculturen was onmisbaar in deze ontzaming. Daarnaast konden we rekenen op steun van het Mondriaan Fonds, de Stichting Nusantara Delft, de Rijksdienst Cultureel Erfgoed en het Rijksmuseum Amsterdam. De Erfgoed Inspectie en de douanedienst hebben zich ingezet om procedures te bekorten en de Nederlandse ambassade in Jakarta en de Indonesische ambassade in Den Haag toonden hun toewijding ten aanzien van het project. Graag danken wij allen die zich hebben ingezet voor hun bijdrage.

Reflectie op de herplaatsing van de collectie van voormalig Museum Nusantara Delft biedt de museale sector, overheden en andere betrokkenen nieuwe inzichten en roept in een aantal gevallen nieuwe vragen op. Het is goed dat eenieder die in de toekomst betrokken is bij ontzamen daar zijn of haar voordeel mee kan doen.

Janelle Moerman is directeur van
Museum Prinsenhof Delft

Stijn Schoonderwoerd is directeur
van het Nationaal Museum van Wereldculturen
(NMVW) en Wereldmuseum

Inleiding

Afkortingen

Inleiding

In juni 2012 besloot de gemeente Delft Museum Nusantara te sluiten. Dat betekende dat ruim 40.000 items ontzamd moesten worden. De voorwerpen, foto's, beeldragers, boeken, tijdschriften en artikelen waren vooral afkomstig uit het Indonesische cultuurgebied of zij gingen daarover. De gemeente delegeerde de uitvoering van de ontzaming aan Erfgoed Delft, een onderdeel van het gemeentelijk apparaat dat het Stadsarchief, toen nog drie gemeentelijke musea en inmiddels alleen nog Museum Prinsenhof Delft, en de afdeling Archeologie omvat. Toen Museum Volkenkunde in Leiden aanbod te helpen, accepteerde Erfgoed Delft dat. De Leidse instelling zou fungeren als adviseur voor het traject en uitvoerder van één stap daarin, die van de waardering en de selectie van objecten voor de Collectie Nederland. Na de fusie in april 2014 van dit museum met het Tropenmuseum in Amsterdam en het Afrika Museum in Berg en Dal tot NMVW, nam dit de adviesrol over. Als nationaal museum en beheerder van een belangrijke Indonesië-collectie wilde het medeverantwoordelijkheid nemen voor deze omvangrijke ontzaming van de collectie van een kleiner museum. Het wilde ook ervaring met ontzamen opdoen, omdat het hoopt de collecties van de drie gefuseerde musea en inmiddels ook het Wereldmuseum in Rotterdam ooit in één nationaal volkenkundig depot onder te brengen en een dergelijke samenvoeging zal ook ontzaming met zich mee brengen.

Museum Nusantara sloot zijn deuren in januari 2013. Gezien de financiële zorgen van de eigenaar van de collectie, de gemeente Delft, moest de ontzaming snel gebeuren. Het zou geen gemakkelijke opdracht worden, zeker toen de afstoter

ermee instemde dat een groot deel ervan naar Indonesië zou teruggaan. Wat is er in de vijf jaar na de sluiting allemaal gebeurd? Welke doelen had Erfgoed Delft zich gesteld en zijn die bereikt? Wat kunnen we hiervan leren voor toekomstige ontzamelingen? Met het einde van de ontzaming van de collectie van Museum Nusantara in zicht, hebben Erfgoed Delft en het NMVW behoefte aan een terugblik op het traject, die deze vragen beantwoord. De lessen eruit kunnen toekomstige afstotingen gemakkelijker maken.

Van begin af aan was duidelijk dat de ontzaming plaats moest vinden binnen het kader van de LAMO (Leidraad Afstoting Museale Objecten) van de Museumvereniging en van de Erfgoedwet van 2016. Die bepalen onder meer dat een museum zijn voornemen tot afstoten publiekelijk bekend maakt, dat beschermwaardige objecten in de Collectie Nederland moeten blijven en dat het geregistreerde musea in Nederland als eerste vraagt naar hun belangstelling voor de rest van de objecten. De Gemeente Delft/Erfgoed Delft en het NMVW wilden zich graag aan deze normen houden, en kozen daarmee voor een andere route dan Museum Gouda dat in 2011 een schilderij van Marlene Dumas liet veilen zonder daarbij de LAMO te respecteren, en het Wereldmuseum in Rotterdam, dat, ook zonder inachtneming van de LAMO, zijn Afrika-collectie wilde verkopen om uit de financiële problemen te geraken. De verkoop door Museum Gouda leidde tot de oprichting van een online Afstotingsdatabase. Het Rotterdamse plan bracht de gemeenteraad van de Maasstad tot het formuleren van een ontzamelingsbeleid, dat meer in overeenstemming met de LAMO is.

Deze terugblik bestaat uit twee delen. Deel 1 beschrijft de stappen uit het herplaatsingstraject, vanaf de Aftrap tot de Afronding. In Deel 2 worden conclusies, lessen en vraagpunten die daaruit volgen, geformuleerd. De terugblik is gebaseerd op documenten en gesprekken met respondenten binnen en buiten Nederland. Onder hen waren directeuren, hoofdvoerders en medewerkers die registreerden, waardeerden of selecteerden voor de Collectie Nederland. Er waren respondenten die vlasten op voorwerpen uit de Nusantara-vijver, die fel tegen repatriëring waren of die vanaf enige afstand naar de herplaatsing keken. De mate van betrokkenheid van veel geïnterviewde personen kleurde de gesprekken. Bij sommige was sprake van jaloezie. Er waren botsende karakters. Er was instemming. Er was kritiek. Alle informatie is zo evenwichtig mogelijk verwerkt. De terugblik gaat vooral over de Nederlandse kant van de herplaatsing. Er is minder naar Indonesische stemmen geluisterd. Dat kon ook niet, omdat de opdracht tot deze terugblik niet mede van een Indonesische instelling kwam. Naar beste vermogen zijn desondanks geluiden opgenomen, die weergeven hoe in Indonesië de plannen voor repatriëring en herplaatsing zijn ervaren.

Een factor, die de terugblik beïnvloedt, is de intensivering van de discussie over koloniale collecties tussen het besluit van 2012 om het museum te sluiten en nu. Die intensivering is zowel in de erfgoedsector zelf, als in het politieke en het publieke domein merkbaar. In Nederland is het NMVW momenteel bezig om als een van de eerste musea in Europa een kader voor repatriëring te ontwikkelen. Die is mede beïnvloed door de in deze terugblik

aan de orde komende, omvangrijke repatriëring naar Indonesië. In september 2017 kondigde het Rijksmuseum in Amsterdam de herkomst van tien, mogelijk betwistbare objecten in de eigen collectie te gaan onderzoeken. In november 2017 trok President Emmanuel Macron aandacht met zijn aankondiging, dat Frankrijk binnen vijf jaar een beleid moet hebben voor de tijdelijke of definitieve teruggave van koloniale voorwerpen aan Afrika. Begin 2018 volgde de prominente Pruisische Cultuurstichting in Duitsland met een oproep om het repatriëringsvraagstuk internationaal te agenderen. In april 2018, timmerde het Victoria & Albert Museum in Groot Brittannië aan de weg met zijn aanbod om oorlogsbut langdurig aan Ethiopië uit te lenen. Het veroorzaakte in dit Afrikaanse land evenveel ophef als, zoals zal blijken uit deze terugblik, het Nederlandse teruggave-aanbod in Indonesië. De intensivering van deze discussie beïnvloedt het aspect van repatriëring in het Nusantara-ontzamelingsstraject.

Afkortingen

Afkortingen zijn vermeden op enkele veel voorkomende na:

DG	Directeur-generaal van Cultuur
LAMO	Leidraad Afstoting Museale Objecten
MNI	Museum Nasional Indonesia
NMWW	Nationaal Museum van Wereldculturen
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
SVCN	Stichting Volkenkundige Collectie Nederland
TCB	Toetsingscommissie Beschermwaardigheid van het Museumregister

Het traject in stappen

Deel 1: Het traject

Het traject in stappen

1. Aftrap

- De gemeente Delft en de ontzaming.
- De Indische Instelling.
- Het zoeken van een partner.
- Opstellen projectplan en projectorganisatie.
- Financiering met het Mondriaanfonds en de Stichting Nusantara Delft.

2. Verhuizing, inventarisatie, fotograferen en registratie

- Vaststellen welke objecten in Delft zouden blijven.
- Herkomstonderzoek ten behoeve van schenkers en bruikleengevers.
- Verhuizing van de andere objecten naar een depot.
- Toetsing van de object-informatie aan de SVCN-basisinformatienormen.
- Bekijken van de registratie van de objecten.
- Onderzoek stakeholders.
- Opstellen van een communicatieplan.

3. Waardering en selectie van beschermwaardige objecten

- Toepassing van de LAMO en de Erfgoedwet van 2016.
- Op de Museale Weegschaal en het opstellen van een waarderingskader.
- Invulling van waarderingsformulieren en selectie voor de Collectie Nederland.
- Uitvoering van het communicatieplan.

4. Overleg met Indonesië

- Van informeel overleg naar het eerste Memorandum of Understanding.
- Instelling Afstotingsdatabase met onderliggende Nusantara database.
- Selectie van een veilinghuis.
- Omgaan met tegenstand in Nederland.

5. Vaststelling van de gunningen

- Vaststellen van de gunningsvoorwaarden, de gunningscriteria en andere bepalingen.

6. Herplaatsing in Indonesië

- Indonesië selecteert, op grond van eigen criteria, 1.500 objecten.
- Openstelling Afstotingsdatabase.

7. Herplaatsing binnen Nederland

- Gunningen per museum, details.
- LAMO, musea en bibliotheken.

8. Herplaatsing buiten Nederland

- Overleg met musea buiten Nederland.
- Gunningen aan musea buiten Nederland, details.

9. Afronding

- Overdracht aan begunstigde instelling.
- Digitaal beschikbaar stellen object-informatie.

Overzicht van betrokkenen

Opdrachtgever:

Gemeente Delft
Gemeenteraad van Delft

Uitvoerder:

Erfgoed Delft

Met als partners

NMWW
RCE
Rijksmuseum Amsterdam

En verder:

Nationale overheid

- Ministerie van OCW, RCE (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) en Erfgoedinspectie (incl. CITES)
- Ministerie van Buitenlandse Zaken, afd. Internationaal Cultuurbeleid in Den Haag en ambassade in Jakarta
- Ministerie van Financiën, afd. douane (incl. CITES)

Musea – landelijk

- Museumvereniging en Museumregister

Financiers

- Gemeente Delft
- Erfgoed Delft
- NMVW
- Mondriaan Fonds
- Stichting Nusantara Delft

Facilitaire bedrijven

- Hizkia van Kralingen, Den Haag
- Cit, Den Haag
- Veilinghuis Peerdeman, Utrecht

Betrokken in Indonesië

- Ministerie van Onderwijs en Cultuur
- Museum Nasional Indonesia, Jakarta
- Ambassade Indonesië, Den Haag
- Regionale musea

Betrokken musea in Nederland

- Museum Prinsenhof Delft, Delft
- Nationaal Museum van Wereldculturen, Leiden
- Museon, Den Haag
- Museum Bronbeek, Arnhem
- Rijksmuseum Amsterdam
- Poppenspeelmuseum, Vorchten
- Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
- CODA, Apeldoorn
- Amsterdam Pipe Museum, Amsterdam
- Bevrijdingsmuseum Zeeland, Nieuwdorp
- Bibliotheek Universiteit, Leiden

Betrokken musea in Europa

- Weltmuseum, Oostenrijk
- National Museums of World Culture, Zweden

Betrokken musea elders in Azië

- Museum Sarawak, Maleisië
- Asia Culture Center, Zuid-Korea
- Asian Civilisations Museum, Singapore

Van aftrap tot afrondding

1.1 De aftrap

De gemeente Delft en de ontzaming

Januari 2013 was een rampmaand voor de Delftse museumwereld. Het Legermuseum sloot zijn deuren. Omdat het onder het ministerie van Defensie viel, verhuisde de collectie naar het nieuwe Nationaal Militair Museum in Soesterberg. Twee van de drie gemeentelijke musea in Delft gingen dicht. Door tegenvallende opbrengsten uit grondverkoop, financiële tegenvallers bij de ontwikkeling van de Spoorzone en andere oorzaken was de gemeente onder financiële curatele van de Rijksoverheid geraakt (zogenaamde Artikel 12 procedure) en moest het College ingrijpend bezuinigen. Voor bezuinigingen in de cultuursector leunde het daarbij op aanbevelingen uit het Bedrijfsplan Erfgoed Delft en omstreken 2012-2015, dat was opgesteld door Erfgoed Delft en omstreken. Ze luidden: Kies voor publieksactiviteiten die echt des Delfts zijn: Delfts Blauw en Willem van Oranje, houd Museum Prinsenhof open en sluit Museum Nusantara en ook Museum Lambert van Meerten.

Het voorstel tot sluiting van Museum Nusantara bleef niet onopgemerkt. Sommige medewerkers, enkele raadsleden en enkele inwoners van Delft, die het open wilden houden, hoopten dat de Raad het voorstel van het College zou blokkeren. Volgens het Bedrijfsplan Erfgoed Delft en omstreken daalde de belangstelling van het publiek steeds verder (nog maar 15.000 bezoekers in de eerste negen maanden van 2011) en waren er ernstige bouwkundige problemen. Het museum was al langer naar binnen gekeerd geraakt, zeiden enkele respondenten, het ontbrak aan visie en elan. Gelijksortige musea in Rotterdam, Leiden en Amsterdam

maakten het overbodig. Delft moest wel de plek blijven voor enkele honderden objecten rond de in 1864 opgerichte Indische Instelling, het opleidingsinstituut voor toekomstige koloniale ambtenaren. Maar deze objecten konden worden opgenomen in de collectie van Museum Prinsenhof.

Een Raadscommissie vergaderde er eind juni 2012 zes uur over. Sommige fracties steunden de bevindingen uit het Bedrijfsplan. Andere bekritiseerden het plan om zijn vaagheid. Een raadslid noemde het plan jezelf rijk rekenen met lucht. De Nusantara collectie was waardevol en mocht Delft niet uit. De voorstanders van sluiting wonnen echter. Het Bedrijfsplan benadrukte, dat de sluiting snel maar zorgvuldig geëffectueerd moest worden.

Het naar de kunst- en antiekverzamelaar Van Meerten (1842 - 1904) genoemde museum had enkele duizenden stuks ouder Delfts aardewerk, Hollandse tegels en Chinees porselein. De collectie, Van Meertens' oude woonhuis waar het museum was gevestigd en de ruim 18.000 bezoekers per jaar waren echter onvoldoende om het open te houden. De voorwerpen, bruiklenen van de RCE (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed), gingen deels naar de collectie van Museum Prinsenhof Delft en deels naar de Vereniging Hendrick de Keyzer. Een deel ging terug naar de eigenaar, de RCE.

De Indische Instelling

De Nusantara collectie vindt zijn oorsprong in de Instelling van onderwijs in de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, kortweg de Indische Instelling. De gemeente Delft richtte de

Indische Instelling in 1864 op om bestuursambtenaren op te leiden voor de kolonie. De instelling was de opvolger van de Koninklijke Akademie voor ingenieurs en Indische ambtenaren, die van 1842 tot 1864 in Delft was gevestigd. In 1864 deed de Indische Instelling een oproep in de Delftsche Courant om voorwerpen af te staan voor een Ethnologische Verzameling. De voorwerpen zouden worden gebruikt als hulpmiddel bij de lessen. In de beginjaren groeide de collectie langzaam. Na de Koloniale Wereldtentoonstellingen in Parijs (1878), Berlijn (1880), Amsterdam (1883) en Batavia (1893) verdeelde het Ministerie van Koloniën de geëxposeerde voorwerpen over verschillende volkenkundige musea in Nederland, waaronder de Indische Instelling. Geleidelijk aan breidde de verzameling zich verder uit door schenkingen van docenten en oud-studenten die vanuit de kolonie voorwerpen naar Delft stuurden. Omstreeks 1900 telde de collectie al meer dan 5.000 voorwerpen. Ze werden naar functie of gebruik geordend. In 1901 werd de Indische Instelling opgeheven, studenten werden voortaan 'van rijkswege' in Leiden opgeleid. De collectie bleef in Delft en vanaf 1911 werd die onder de naam Ethnografisch Museum geëxposeerd in een bovenzaal van Museum Prinsenhof Delft.

Wat uiteindelijk Museum Nusantara heette, had op het moment van sluiting in 2013, ruim 40.000 voornamelijk aan Indonesië gerelateerde items: 18.000 voorwerpen, 16.000 foto's en beeldrasters en 8.000 boeken, tijdschriften en artikelen. De meeste kwamen uit het Indonesische cultuurgebied maar er zaten ook items bij uit andere landen in Azië, Afrika en Zuid-Amerika. Een voorbeeld van die laatste waren oude weefsels van de

Koptische Kerk in Egypte.

Hoewel geen topcollectie, zaten er onder de objecten enkele bijzondere voorwerpen en enkele unica en, wat belangrijk was, bij velen ervan zat de nodige documentatie. Een priesterstaf uit Minahassa was een unicum. Een draagstoel uit Bali was bijzonder, omdat uit de bijgesloten informatie bleek, dat de Nederlander die het eind 19de eeuw had verzameld, de eerste zendeling op Bali was geweest. Er zaten bijzondere fotoalbums bij en de nodige deelcollecties, zoals collecties afkomstig van de Koloniale Wereldtentoonstellingen tussen 1878 en 1893, textiel- en wajang collecties, een collectie Indische kunst, tekeningen van Balische kunstenaars die onder invloed van Europeanen een eigen stijl hadden ontwikkeld, en Javaanse en Batak handschriften.

Over Museum Nusantara werd gezegd dat het geen objecten bezat met een mogelijk problematische herkomstgeschiedenis. Respondenten bevestigden dat. Er zat in de collectie bijvoorbeeld geen Nederlandse oorlogsbuit uit Bali of Lombok; die was rond 1900 gegund aan Museum Volkenkunde in Leiden, het Tropenmuseum in Amsterdam en het Wereldmuseum in Rotterdam. Overigens is niet diepgaand onderzocht of het voor de gehele collectie klopt dat er geen voorwerpen met een mogelijk problematische herkomstgeschiedenis zijn.

Het zoeken van een partner

Meteen na het bekend worden van de sluiting werden (oud-) medewerkers om advies gevraagd over wat er met de collectie moest gebeuren. Een van hen bepleitte die over te dragen aan het

Wereldmuseum in Rotterdam of Museum Volkenkunde in Leiden. Beide musea werden gepolst. Zij voelden er wel voor, op voorwaarde dat de gemeente Delft de kosten voor langdurig beheer en opslag voor haar rekening zou nemen. De gemeente was daar echter niet toe in staat. Het ministerie van OCW reageerde evenmin enthousiast. Daar vond men dat de Indonesië-collectie van Nederland al groot genoeg was. Erfgoed Delft koos het museum in Leiden als hoofdadviseur bij de ontzaming.

De adviezen en de reacties erop kwamen aan de orde tijdens een overleg in de zomer van 2012 van Erfgoed Delft met Museum Volkenkunde. Beide waren lid van de SVCN (Stichting Volkenkundige Collectie Nederland), een samenwerkingsverband van volkenkundige musea in Nederland op het gebied van collectiebeheer, collectiesoftware en aankoopbeleid. Het SVCN-aankoopfonds werd beheerd door het Mondriaan Fonds, dat de inleg van de grotere deelnemende musea matchte. In de loop der jaren had de SVCN veel expertise opgebouwd rond de volkenkundige collecties in Nederland. De omvang van zijn Indonesië collectie en zijn internationale netwerk maakte Museum Volkenkunde tot ‘de natuurlijke partner’ voor Erfgoed Delft bij de selectie van objecten uit de collectie Nusantara die op basis van uniciteit, herkomstgeschiedenis etc. een plaats moesten krijgen in die Indonesië-collectie Nederland.

In dat zomerse overleg deed iemand de suggestie van repatriëring, en dan het liefst naar de doorgaans slecht bedeelde regionale musea in Indonesië. Omdat Museum Volkenkunde al lange tijd intensief samenwerkte met het MNI (Museum Nasional Indonesia)

in Jakarta, kwam de repatriëringsoptie ook tijdens informele overleggen tussen de twee instellingen aan de orde. Die viel in goede aarde. Het MNI zou als nationale instelling de voorwerpen kunnen aannemen en zorg kunnen dragen voor hun distributie over regionale musea, als die daarvoor voldoende uitgerust waren.

Het College en de Gemeenteraad van Delft beschouwden de collectie als gedeeld erfgoed en konden zich met de repatriëring verenigen. De gemeente, die de grootste financier van de ontzaming zou worden, besepte wel, dat het om ‘een risicovol en gecompliceerd project’ ging, waarvan ‘de consequenties niet geheel duidelijk’ waren. Naast de ontzaming moest er personeel afvloeien en een nieuwe bestemming voor het pand gevonden worden. In beslag genomen door de precaire financiën en andere zorgen, had de gemeente ook kunnen aandringen op snel veilen. Bij grotere ontzamingen is dat niet ongebruikelijk. De gemeente was er zich overigens van bewust dat veilen betrekkelijk weinig zou opbrengen. Volgens respondenten wilde Delft naast voormalig startpunt voor het verzamelen van de collectie ook het vertrekpunt ervoor zijn. Het College vertrouwde de afstoting van zijn eigendommen toe aan Erfgoed Delft en drong aan op een soepele afhandeling. Het liet een gemeentelijk jurist en een communicatiedeskundige soms bijspringen. Op zijn beurt lette Erfgoed Delft er steeds op het College, de Raad en de betreffende ambtenaren bij het traject betrokken te houden.

Opstellen projectplan en projectorganisatie

Na de sluiting in januari 2013 wilde de afdeling Vastgoed van de gemeente snel de beschikking over het pand krijgen. Dus moest de in maart 2013 aangetreden interim-directeur van Erfgoed Delft snel de collectie elders onderbrengen. Daarbij moest voorkomen worden dat die jaren doelloos en tegen hoge kosten zou blijven liggen. Erfgoed Delft schreef samen met Museum Volkenkunde een Projectplan met drie hoofdpunten:

- Collectie Delft: Een deel van de collectie blijft in het kader van stadsgeschiedenis in Delft en wordt opgenomen in de collectie van Museum Prinsenhof Delft.
- Collectie Nederland: Beschermwaardige voorwerpen gaan op in de Collectie Nederland.
- Repatriëring naar Indonesië: De overige voorwerpen worden naar nationale musea in de landen van herkomst gerepatriëerd; deze musea kunnen ze dan veilig en verantwoord overdragen aan lokale musea (brongemeenschappen).

Het Mondriaan Fonds wilde het Projectplan mee subsidiëren en voegde als voorwaarde de inspanning toe dat regionale musea in Indonesië ruim bedacht zouden worden.

In het Projectplan staat de herbestemming omschreven als ‘een uniek project vanwege de omvang’ ervan, ‘omdat het om een volledig(e) museum(collectie) gaat’. Belangrijke museale instanties werkten eraan mee. ‘Transparantie en zorgvuldigheid’ kenmerkten de ontzaming. Een ‘groot team van deskundigen’ was beschikbaar. ‘Een belangrijk element’ was ‘de terugkeer’ van een aanzienlijk deel van de collectie ‘naar het land van herkomst:

Indonesië'. Hierdoor kwam 'een belangrijke collectie beschikbaar voor het publieke domein in Indonesië'. Dat kon 'dankzij het structurele en intensieve samenwerkingsverband' tussen Museum Volkenkunde en MNI. Er ging 'geen kennis verloren: de collectie en de informatie daarover' zouden 'volledig online beschikbaar' komen. Door de gekozen herbestemmingsroute bleef 'het museale deel van de collectie onder professionele museale condities bewaard' en was 'het toegankelijk in het publiek domein en beschikbaar voor onderzoek, studie en publieksactiviteiten zoals tentoonstellingen'. De gemeente Delft, het Rijk (via het Mondriaan Fonds), de betrokken musea en enkele fondsen investeerden 'fors', zodat de collectie, binnen de bestaande mogelijkheden, 'de best mogelijke toekomst' kreeg.

Het Projectplan omvatte puntsgewijs:

- de verhuizing van een klein deel van de collectie naar Museum Prinsenhof Delft en van de rest naar een tijdelijk depot;
- de inventarisatie en de selectie van de collectie volgens een nog op te stellen waarderingskader en beschermwaardigheidstoets;
- de overdracht van beschermwaardige objecten aan het Rijk;
- de repatriëring van de niet-geselecteerde objecten naar de landen van herkomst;
- de inrichting van een interactieve website Nusantara online, die de collectie integraal digitaal toegankelijk hield voor publiek.

Erfgoed Delft en Museum Volkenkunde - voor het gemak hierna al NMVW genoemd, hoewel dat pas op 1 april 2014 ontstaat - werken als uitvoerder en adviseur nauw samen. Erfgoed Delft is penvoerder. In een **Stuurgroep** bewaken de directeurs van beide instellingen en hun projectleiders de kwaliteit, de voortgang, de financiën en de communicatie over het traject. Daaronder kwam een **Werkgroep**, die verantwoordelijk is voor de dagelijkse gang van zaken en zou bestaan uit de projectleider van Erfgoed Delft en die van het NMVW, aangevuld met het Hoofd Collecties van het NMVW. De Werkgroep stelde subgroepen in met deskundigen uit beide instellingen voor deelonderwerpen zoals registratie en waardering.

De Stuurgroep en de Werkgroep worden bijgestaan door externe adviseurs. Om zeker te zijn dat de ontzaming correct en transparant zou verlopen, zullen zij de **Ethische Commissie voor Musea van de Museumvereniging** om advies vragen over een dispensatie van de LAMO (zie 1.3.) en de **Ethische Commissie van de SVCN** om advies over het plan in het algemeen en de repatriëring in het bijzonder. Het Projectplan voorziet een rol voor twee ministeries: het **ministerie van OCW** (RCE) en het **ministerie van Buitenlandse Zaken** (Afdeling Internationaal Cultuurbeleid in Den Haag en de Nederlandse ambassade in Jakarta voor de repatriëring). Tot slot, noemt het Projectplan de **Indonesische ambassade** als te raadplegen partner bij het zoeken naar mogelijkheden voor repatriëring.

Werkgroepleden bespraken met Museum Bronbeek of deze ook partner zou worden, onder meer vanwege de nauwe verwantschap met Museum Nusantara, zijn militair-historische kennis en

de kans dat het veel voorwerpen zou overnemen. De Werkgroep zag er uiteindelijk van af, omdat zij het **Rijksmuseum Amsterdam** ook al had gevraagd zijn historische kennis in te zetten. Zij wilde niet teveel instellingen bij het traject betrekken.

Financiering met het Mondriaanfonds en de Stichting Nusantara Delft

Het Projectplan begrootte de kosten op € 451.900. Deze begroting dekte ook kosten van de communicatiemiddelen en een afsluitend symposium. De gemeente Delft was bereid € 175.000 uit te trekken voor de opslag gedurende een jaar. Erfgoed Delft stak er € 67.140 in en het NMVW € 36.660. Om de begroting dekkend te maken werd overlegd met het Mondriaanfonds, dat € 123.000 subsidie toekende, en met de Stichting Nusantara Delft, die € 35.000 schonk voor de nieuwe interactieve website Nusantara online.

De kosten van een projectleider, de projectmedewerkers, documentaristen, externe deskundigen, restauratoren en anderen waren out-of-pocket kosten voor Erfgoed Delft en het NMVW. Meestal ging het om medewerkers die al op de loonlijst stonden, soms om uitzendkrachten.

In het Projectplan werd uitgegaan van een looptijd van één jaar, verdeeld over drie fasen:

1. Quick scan collectie, verhuizing en communicatie (1 september - 1 december 2014)
2. Selectie: herkomstonderzoek, waarderingskader en uitvoering (1 december 2014 - 1 april 2015)
3. Ontzamelen en repatriëren (1 april - 1 september 2015)

Kader 1: Eerdere afstotingen

Nijmeegs Volkenkundig Museum: 11.000 voorwerpen

Het aan de Radboud Universiteit verbonden museum werd in 2005 gesloten en had vijf jaar nodig om zijn drie grote deelcollecties van in totaal ruim 11.000 objecten - de meeste uit Indonesië - elders onder te brengen. De eigen studiecollectie etnografica werd op kijkdagen aan andere musea in Nederland getoond. Slechts enkele ervan (Tropenmuseum, Nusantara, Museon) namen objecten over. Wat van de studiecollectie overbleef ging naar een etnografica-handelaar in Amsterdam. Het zogenaamde Beyens legaat van ca. drieduizend voorwerpen, een van de laatste belangrijke privéverzamelingen van de 19de eeuw, ging in 2010 naar Museum Bronbeek. Dat was in overeenstemming met het SCVN-advies om de collectie bij elkaar te houden. Missionaire collecties gingen als langdurige bruikleen naar de Universiteit van Gent. Omdat er geen banden waren met Indonesië, repte niemand in die kringen over repatriëring.

Museum Volkenkunde: 2.000 voorwerpen uit Japan collectie

Sinds 1999 werd erover gepraat, maar tussen 2007 en 2010 stootte Museum Volkenkunde de facto ca. 2.000 objecten en ensembles uit Japan daadwerkelijk af. De betreffende prenten, schilderijen, porselein, lakwerk en kleding behoorden niet tot de kerncollectie uit de midden en late Edo-Periode (1700-1868). Bij de afstoting werd de toenmalige LAMO zorgvuldig gevolgd. De voorwerpen werden op de toenmalige herplaatsingsdatabase van het Instituut

Collectie Nederland geplaatst. Drie Nederlandse musea namen objecten over. Een buitenlands museum schrok terug voor de kosten. De rest werd geveild. De verwachting dat het proces maar een jaar zou duren, kwam niet uit. Het leerzame Logboek van de Projectgroep Afstoting Collectieonderdelen weet de vertraging aan de groeiende grondigheid en de zorgvuldigheid in de besluitvorming. ‘Niets is overhaast uitgevoerd’, daarom wordt dit als een geslaagde afstoting gezien. De media toonden weinig belangstelling. Intern ging het aan de meeste medewerkers voorbij. De betrokken stafleden staken 170 werkdagen in de afstoting. De netto veilingopbrengst had wellicht hoger kunnen zijn, als niet veilinghuis Onder de Boompjes in Leiden maar een internationaal, gerenommeerd huis de veilinghamer had gehanteerd.

Wereldmuseum Rotterdam: < 10.000 voorwerpen uit Afrika

Om verminderde subsidieontvangsten weg te werken en het museum overeind te houden, kondigde het Wereldmuseum Rotterdam in 2011 aan de Afrika collectie te willen afstoten. Het hoopte er tientallen miljoenen Euro mee op te halen. Het plan riep veel verzet op. Andere volkenkundige musea in Nederland wilden de Rotterdamse collectie voor Nederland behouden. Vanuit Afrika kwam het bezwaar dat er veel rituele voorwerpen in de collectie zaten, die mogelijk op dubieuze wijze waren verworven en nu moesten die dienen om schulden van een Nederlandse instelling af te betalen. De gemeente Rotterdam, eigenaar van de collectie, gaf uiteindelijk geen toestemming voor de verkoop. Op 23 januari 2014 stelde de raad een ‘Visie op ontzamen van de gemeentelijke

museumcollecties’ vast, waarin zij de LAMO als leidraad hanteert, zij het dat zij die op enkele onderdelen ruimer interpreteert.

Afrikacentrum, Cadier en Keer: ca. 60 objecten (kerncollectie)

Missie- en zendingsorganisaties hadden vaak eigen musea. Door het dalende aantal roepingen, de afnemende financiën en de geringe publieke belangstelling hebben verschillende hun deuren moeten sluiten. Een voorbeeld is de sluiting van het Afrikacentrum in Cadier en Keer in 2012. De bescheiden collectie ging naar het Missiemuseum in Steyl. Missie- en zendingsorganisaties onderzoeken nauwelijks de mogelijkheid van repatriëring.

Bibliotheek Tropenmuseum: 420.000 boeken en tijdschriften

In 2013 zag het Koninklijk Instituut voor de Tropen zich om financiële redenen gedwongen zijn gerenommeerde bibliotheekcollectie af te stoten. De belangrijke erfgoedcollectie van boeken en kaarten van voor 1950 verhuisde naar de Universiteit van Leiden. De overdracht gaf de impuls tot oprichting van de Asian Library, waarin de KIT-collectie is samengevoegd met de collecties van het KITLV (Koninklijk Instituut van Taal-Land- en Volkenkunde) en de Universiteit Leiden tot een van de beste bibliotheken op dit gebied in de wereld. Kleinere onderdelen gingen naar bijna twintig andere instellingen in Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen. Verreweg de meeste boeken (400.000) en tijdschriften (20.000) gingen naar de Bibliotheca Alexandrina (Egypte). Hoewel het vooral om publicaties op het gebied van ontwikkelingssamenwerking ging, die ook in menige andere bibliotheek waren, leidde

deze overdracht tot de nodige ophef in Nederland.

Nationaal Militair Museum: 60.000 voorwerpen

Het in 2013, uit een fusie ontstane Nationaal Militair Museum (NMM) moest van 300.000 objecten er 60.000 afstoten. Er was haast geboden, hoewel over veel objecten weinig bekend was. Een werkgroep van vier personen, onder wie één externe, organiseerde kijkdagen voor geregistreerde musea met militaria. Veel streek-historische musea bleken graag uniformen en uitrustingsstukken te hebben. In overeenstemming met de normen van het ministerie van Defensie werden alle strategische voorwerpen vernietigd; onder invloed van de toenemende spanning met Rusland was de definitie hiervan opgerek. Een dilemma vormden ensembles van voorwerpen. Hoe ver ga je in het bij elkaar houden ervan? Het contact met schenkers was bijzonder en leverde veel nieuwe inzichten op. Voor 30 á 40 procent van de 60.000 voorwerpen werd een nieuwe bestemming gevonden. De rest werd in delen geveild door Van Stockum's Veilingen in Den Haag.

1.2 Verhuizing, inventarisatie, fotograferen en registratie

Vaststellen welke objecten in Delft zouden blijven

Begonnen werd om objecten af te zonderen die betrekking hadden op de geschiedenis van Delft met Indonesië en die van de Indische Instelling. Erfgoed Delft selecteerde uiteindelijk 459 objecten. Ze werden ondergebracht bij Museum Prinsenhof Delft. Omdat stadsgeschiedenis een kernthema van Erfgoed Delft is, is een deel ervan sinds 23 mei 2014 opgenomen in de vaste presentatie.

Herkomstonderzoek ten behoeve van schenkers en bruikleengevers

De gemeente had aangedrongen op zorgvuldig handelen naar schenkers en bruikleengevers. Die hadden daar uiteraard recht op. Bovendien wilde zij geen negatieve publiciteit. Op twee manieren legde Erfgoed Delft contact met schenkers en bruikleengevers. Het begon met het zoeken van namen en adressen in de eigen archieven. Die waren toen al overgebracht naar het gemeentelijk archief. Een groot aantal dozen was daar nog niet geregistreerd. Dus moesten op het kantoor van Museum Prinsenhof Delft alle documenten worden nagelezen op informatie over de collectie en vervolgens worden gescand en toegevoegd aan het collectie informatiesysteem. Voor het waarderingsproces was juist het herkomstonderzoek noodzakelijk. Het archief van Nusantara bleek niet ontsloten.

Vervolgens riep Erfgoed Delft, in overeenstemming met de eisen van de Erfgoedwet en de LAMO, via advertenties in de Staatscourant, enkele dagbladen en de sociale media rechthebbers op zich te melden. Een en ander leidde tot de teruggave

van ca. 500 objecten. Een complicatie hierbij was dat sommige rechthebbenden bijna te oud waren om te reageren of hun voorwerpen op te halen. Erfgoed Delft hielp hen, waar mogelijk. In een geval, waarin de schenkers niet wilden dat hun textiel collectie terugging naar Indonesië, schoof Erfgoed Delft deze in overleg met hen via de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst door naar het Rijksmuseum in Amsterdam. In enkele andere gevallen kregen schenkers door hen gewenste objecten terug.

Verhuizing van de andere objecten naar een depot

Erfgoed Delft en het NMVW werkten al jaren met kunsttransporteur en opslagspecialist Hizkia van Kralingen in Den Haag. Dit bedrijf had net een nieuw gebouw geopend, wilde graag een grote collectie in huis hebben en bood aan de Nusantara collectie tegen een gereduceerd tarief op te slaan. In augustus 2014 begon het vervoer van het museum naar de opslag. Los van de voorbereiding nam dat viereneenhalve week in beslag. Het bedrijf bleef het gereduceerde tarief hanteren, toen de collectie almaar bleef liggen en er ruimte nodig was voor voorwerpen van andere erfgoedinstellingen.

Erfgoed Delft en Van Kralingen waren beide te spreken over de samenwerking.

Toetsing van de object-informatie aan de SVCN-basisinformatienormen

De door Erfgoed Delft op informatie nagelezen documenten werden vervolgens gescand en toegevoegd aan het collectie-

informatiesysteem. Daarbij functioneerden de SVCN-basisinformatienormen als referentie. Een aantal objecten kwam niet voor in een kaartenbak, inventarisnummers ontbraken, bepaalde velden waren oningevuld gebleven en soms was de informatie onjuist. Dan klopte bijvoorbeeld de herkomstregio of de aard van een object niet. Dat leverde extra uitzoekwerk op en dat leidde ertoe dat de inventarisatie en registratie van objecten langer duurde dan gepland. Door gebrekkige informatie kon de juridische status van een object (wie is de eigenaar?) onduidelijk zijn; dan wist Erfgoed Delft niet of het ze mocht vervreemden.

Bekijken van de registratie van de objecten

In het depot van Van Kralingen werd een ‘straat’ ingericht met grote tafels en fotoapparatuur voor de inventarisatie en het aanvullen van de registratie van de voorwerpen. Registreren was eerder een doe-klus dan inhoudelijk werk. Net als het op orde brengen van de object-informatie was registratie van de objecten nodig om die in een volgende stap te kunnen waarderen en te selecteren voor de Collectie Nederland of Indonesië dan wel ze te sorteren voor de Afstotingsdatabase. De duur van dit registreren was begroot op een jaar. Het werk zou bij een dag-quotum van 75 tot 100 voorwerpen, ruim 200 dagen van drie medewerkers van Erfgoed Delft en vier medewerkers van Van Kralingen in beslag nemen. Uiteindelijk nam het ruim anderhalf jaar in beslag, van november 2014 tot augustus 2016. De medewerkers van Van Kralingen haalden de objecten een voor een uit het rek, pakten ze uit, gaven het inventarisnummer door en maakten tenminste

twee foto's van elk object. Dat was dus zeker meer dan 30.000 keer klikken. Medewerkers van Erfgoed Delft en enkele uitzendkrachten controleerden de gegevens, voerden de foto's, een summier beschrijving en eventuele andere gegevens in het collectie informatiesysteem in. Daarna werd elk object weer ingepakt en teruggeplaatst. Zo werden de gegevens geoptimaliseerd in TMS, The Museum System, een veel gebruikt softwarepakket voor collectieregistratie.

Doordat het registreren, als gevolg van de zwak geordende object-informatie, langer duurde dan gepland en omdat het buiten Delft gebeurde, bleef het wat onzichtbaar voor de collega's in Delft. Dit leidde tot druk op de uitvoerders ervan, van wie het andere werk in de knel kwam, en soms tot frustraties bij hun collega's, die een deel van dat andere werk moesten overnemen.

Volgens enkele nauw bij de registratie betrokken respondenten waren de organisatie en het werkklimaat niet altijd optimaal. Sommigen misten supervisie en structuur. 'Iedereen werkte zo hard hij of zij kon'. De kwaliteit van de registratie leed soms onder de al genoemde zwaktes in de object-informatie, de grote omvang van de collectie en de tijdsdruk. Hoewel het werk van de Delftse registrators minder inhoudelijk was dan dat van de Leidse conservatoren die de waardering en selectie zouden gaan doen, misten de registrators soms het contact met hun Leidse collega's.

Desondanks schatten de respondenten in dat de meeste voorwerpen, die geregistreerd werden, voldoende goed waren gefotografeerd. Respondenten toonden zich, ondanks genoemde tekortkomingen, tevreden met het behaalde resultaat.

Onderzoek stakeholders

Het Projectplan noemde het selecteren van en contact houden met alle betrokkenen 'zeer belangrijk'. De namen van de betrokken instellingen staan in het Overzicht van Betrokkenen aan het begin van deze terugblik. Er waren zeer uiteenlopende partijen onder. In Nederland ging het om een scala van erfgoedinstellingen, experts, bedrijven met banden met de erfgoedsector, en ambassadepersoneel van Indonesië in Den Haag. In Indonesië ging het om de nationale overheid, nationale en verschillende regionale musea en ambassadepersoneel van Nederland.

Het aantal betrokken instellingen groeide naarmate het traject vorderde en lag uiteindelijk rond de 35. Vaak onderhielden Erfgoed Delft en het NMVW contact met meerdere medewerkers van een instelling. Dat betekent dat alles bij elkaar enkele honderden mensen bij de afstoting betrokken zijn geweest. Volgens sommige respondenten had er in het begin meer gedaan kunnen worden om mogelijk betrokkenen en geïnteresseerde instellingen beter in kaart te brengen.

Opstellen van een communicatieplan

Volgens het Projectplan was 'een tijdige en zorgvuldige communicatie met partners en stakeholders in een project als dit zeer belangrijk'. Een NMVW-medewerker schreef het eerste ontwerp van een communicatieplan. De directeur van Erfgoed Delft herschreef het. Het plan kreeg als doel 'transparant communiceren' naar pers en de diverse betrokkenen 'over de zorgvuldigheid omtrent herbestemming Nusantara collectie', 'inzicht bieden in

de keuzes die gemaakt worden en de overwegingen daarbij' en 'begrip kweken'. Het plan somde enkele groepen op die in de communicatie mogelijk bijzondere aandacht zouden vragen:

- Critici die alles in Nederland wilden houden. Ze waren te vinden onder de Vrienden van Nusantara en onder enkele schenkers en bruikleengevers.
- Sommige Nederlandse musea. Die zouden bezwaar kunnen maken tegen repatriëring van een groot deel van de collectie naar Indonesië.
- De Indonesische museumwereld. Die zou er moeite mee kunnen hebben om, na aftrek van de voorwerpen voor de Collectie Nederland, de gehele rest over te nemen en bij te dragen aan de kosten van de repatriëring.

De directeur van Erfgoed Delft zou optreden als woordvoerder. Het NMVW zou bijspringen wanneer volkenkundige of koloniale punten aan de orde kwamen. De uitvoering van het communicatieplan komt later aan de orde.

1.3 Waardering en selectie van beschermwaardige objecten

Toepassing van de LAMO en de Erfgoedwet van 2016

Als een museum ontzammelt, dient het zich aan bepaalde regels te houden. Die staan geformuleerd in de Erfgoedwet en in de LAMO van de Museumvereniging (Leidraad Afstoten Museale Objecten). In 'Kader 2: LAMO en Erfgoedwet' staan enkele relevante bepalingen uit deze regelingen.

Kader 2: LAMO en Erfgoedwet

LAMO

De LAMO dient drie hoofddoelen:

- *Bescherming van het erfgoed van nationaal belang, zodat het behouden blijft voor de Nederlandse samenleving.*
- *Ondersteuning van het collectiemanagement van musea, als instrument ter bevordering van collectiemobiliteit en als bescherming tegen omissies en vergissingen in dat proces.*
- *Bevordering van het maatschappelijk vertrouwen in de museumbranche, als hoeder van het nationale erfgoed.*

De LAMO is duidelijk over afstoten. Dat heeft altijd als doel de kwaliteit en samenstelling van de collectie te verbeteren en/of objecten een plaats te geven waar ze beter functioneren. Afstoten is dus niet bedoeld om de eigen financiën op orde te brengen.

De LAMO kent twee vormen van afstoten:

- Herplaatsen binnen het domein van geregistreerde musea, waardoor objecten van belangrijke erfgoedwaarde beschermd zijn tegen ongewenste vormen van afstoting.
- Herbestemmen buiten het domein van de geregistreerde musea.

Verder bepaalt de LAMO dat een museum zijn afstotingsvoornemen meldt op de openbare Afstotingsdatabase, en dat, waar nodig, een onafhankelijke en deskundige TCB (Toetsingscommissie Beschermwaardigheid) de beschermwaardigheid van het object voor het openbaar Nederlands erfgoedbezit beoordeelt.

De TCB heeft twee vaste leden: een voorzitter (jurist zonder belangen in de Nederlandse museumsector) en een lid (bekend met de museumsector), en wordt per sessie aangevuld met drie experts. De eigenaar van de objecten mag één van hen voordragen. De andere twee worden voorgedragen door het TCB deskundigenteam. Iedereen – dus bv. andere musea, experts, particulieren – is gerechtigd een melding ‘mogelijk beschermwaardig’ bij een voorwerp of collectie op de Afstotingsdatabase te doen.

Het algemene referentiekader voor het vaststellen van de beschermwaardigheid van een voorwerp of collectie is het Nederlandse nationale belang, terwijl ook het regionale of lokale belang of de betekenis van het object of een (deel)collectie voor een bepaalde groepering zwaar kan wegen.

De TCB zal bij haar advies mede gebruik maken van de waarderingsmethodiek Op de Museale weegschaal –

Collectiewaardering in zes stappen uit 2013. In de Museale weegschaal zit een Waarderingsformulier dat breed is geformuleerd en ruimte biedt aan verschillende soorten informatie over een object, zoals de aanleiding voor de waardering en allerlei eigenschappen ervan: de toestand waarin het verkeert, de herkomst ervan, de cultuurhistorische en sociaal-maatschappelijke waarde, het gebruik en de onmisbaarheid ervan. Het biedt ook ruimte voor verandering in waardering. Elk museum bepaalt zelf welke waarderingscriteria relevant zijn voor de eigen af te stoten objecten.

Erfgoedwet

De Erfgoedwet bundelt de bestaande wet- en regelgeving voor behoud en beheer van cultureel erfgoed in Nederland. Zij bepaalt op welke gronden cultuuroederen tot het Nederlands cultuurbezit behoren en dus onvervreemdbaar zijn. Dat is het geval, als een cultuuroed onvervangbaar is en er geen of nagenoeg geen ander of gelijksoortig cultuuroed in goede staat in Nederland aanwezig is, en als het onmisbaar is en een symbool-, schakel- of ijkfunctie heeft.

De wet die in 2016 in werking trad legt de verantwoordelijkheid voor erfgoedbescherming zoveel mogelijk bij de musea zelf. Als een museum voorwerpen wil afstoten, dan dient het dit publiekelijk bekend te maken. Partijen die tegen die afstoting zijn hebben dan zes weken de tijd om bezwaar aan te tekenen. In die periode mogen de voorwerpen niet worden vervreemd. Bij een vermoeden van een mogelijk nationaal belang van een object, moeten zowel landelijke als gemeentelijke overheden en publiek-

rechtelijke rechtspersonen advies inwinnen van een onafhankelijke commissie die vergelijkbaar is met de in de LAMO genoemde TCB (Toetsingscommissie Beschermwaardigheid).

In 2015 vroeg Erfgoed Delft de Museumvereniging ontheffing van de LAMO-regel dat in geval van vervreemding geregistreerde musea in Nederland als eerste voorwerpen op de Afstotingsdatabase mogen selecteren. Op dat moment ging Erfgoed Delft er nog van uit, dat de Nusantara collectie, na aftrek van voorwerpen die teruggingen naar schenkers en bruikleengevers en van stukken voor de Collectie Delft en voor de Collectie Nederland, in haar geheel naar het MNI (Museum Nasional Indonesia) in Jakarta zou gaan. In dat geval zou Erfgoed Delft niets op de Afstotingsdatabase van de Museumvereniging hoeven te plaatsten en zou een procedure voor gunning aan musea in Nederland overbodig zijn. Die dispensatie zou het mogelijk maken, zo stond in het Projectplan, om het traject in het verloop van een jaar af te ronden.

Om er zeker van te zijn dat deze ontheffing was toegestaan, vroeg Erfgoed Delft de Ethische Commissie van de Museumvereniging om advies. Hoewel het geven van dit soort advies geen kerntaak was, kwam de Ethische Commissie de afstoter tegemoet en wees zij twee leden aan om een informeel advies te geven. Die vonden repatriëring een goed idee en gaven dat door aan de Museumvereniging.

Op de Museale Weegschaal en het opstellen van een waarderingskader

Wanneer moet erfgoed zeker worden gezien, gebruikt en gekoesterd? Hoe bepaal je in beargumenteerde en verifieerbare uitspraken de waarde ervan? Het zijn vragen, waarmee elk ontzameland museum wordt geconfronteerd. Erfgoed Delft en het NMVW hadden in het Projectplan geschreven om de methodiek Op de Museale weegschaal te gebruiken voor het vinden van antwoorden op die vragen. Zij wilden de collectie volgens de geldende ethische normen ontzamen en vroegen de RCE in mei 2013 of ze bij dit proces betrokken wilde worden. De RCE stemde daar in mei 2014 mee in en zou helpen een waarderingskader te ontwikkelen voor de collectie Nusantara en het waarderings- en selectieproces te begeleiden. Tijdens dit proces, dat duurde van april tot december 2015, ontwikkelden beide musea en de RCE criteria aan de hand waarvan de beschermwaardigheid van de Nusantara-collectie voor de (etnografische) Collectie Nederland kon worden vastgesteld. Het NMVW was al in gesprek met de RCE over de ontwikkeling van een waarderingskader, ter voorbereiding op het schrijven van een nieuw collectiebeleidsplan voor de eigen samengevoegde collecties. Dit proces trokken NMVW en RCE nu naar voren om het kader voor het NMVW als uitgangspunt te kunnen nemen voor het kader voor de Nusantara-collectie.

Op grond daarvan werden zes beschermwaardigheidscriteria voor objecten uit voor de collectie Nusantara geformuleerd. Een Nusantara object is beschermwaardig indien:

1. het **zeldzaam is binnen de Collectie Nederland**: er is geen gelijke van binnen de Collectie Nederland of er zijn zeer weinig vergelijkbare objecten daarbinnen, waarbij objecten in kwestie op een essentieel punt verschillen van al aanwezige objecten.
2. als er een **samenhang** is met andere objecten die een duidelijke **meerwaarde** heeft in die zin dat het verhaal van het ensemble incompleet zou worden als je één of meer objecten eruit zou halen.
3. er meer **specifieke documentatie** beschikbaar is over **herkomst** (geografisch, historisch, cultureel, persoon/gebeurtenis).
4. het zeer nauw verbonden is met een **historische persoon/geschiedenis/plaats**.
5. het een **hoge artistieke waarde** heeft in combinatie met een van de andere criteria.
6. als de fysieke kwetsbaarheid het wenselijk maakt een **extra exemplaar** te behouden voor **presentatie/museaal gebruik/onderzoek**.

De twee medewerkers van de RCE die het NMVW en Erfgoed Delft adviseerden bij het opstellen van eigen waarderingskaders, besteedden er samen 20 tot 25 dagen aan.

Invulling van waarderingsformulieren en selectie voor de Collectie Nederland

Nadat de criteria voor beschermwaardigheid waren bepaald maakten twee NMVW-medewerkers een ‘collectie-anatomie’:

ze deelden de collectie in kleinere eenheden in op grond waarvan betekenisvolle uitspraken gedaan konden worden over de waarde per eenheid en stelden ‘werksets’ van objectrecords uit het collectieregistratiesysteem samen. Deze werksets legden ze vervolgens voor aan de rest van het team. Zo werd telkens een groep objecten langs de ‘beschermwaardigheidsmeetlat’ gelegd. Aangevuld met een extra werknemer, vulden zij vervolgens Waarderingsformulieren in. Doorgaans een formulier per object. Heel soms maakten ze een uitzondering, zoals voor enkele tientallen van niet al te grote waarde geachte mandjes; die werden dan tegelijk op een formulier verwerkt.

Een van de medewerkers had veertien jaar bij Museum Nusantara gewerkt en kende de collectie dus erg goed. Hij deed verreweg het meeste werk. Een andere deed alle objecten uit Bali. De derde verlichtte de werklust van de twee collega's. Om hun eigen vooral etnografische blik te verbreden nodigden Erfgoed Delft en het NMVW medewerkers van de afdeling Nederlandse Geschiedenis van het Rijksmuseum in Amsterdam uit bij enkele waarderingsessies. Zij hielpen om Nusantara objecten vanuit een ander, koloniaal-historisch perspectief te bekijken. Daarmee wilden de NMVW-medewerkers voorkomen dat potentieel beschermwaardige objecten over het hoofd werden gezien. Voor feedback konden zij overigens ook terecht bij collega's van het NMVW en Erfgoed Delft.

Bij de waardering, zo meldden respondenten, telde het object zelf vaak minder dan de informatie die erover bestond. Al eerder werd het voorbeeld van een door een zendeling verworven

Balinese draagstoel genoemd. De gedachte hierachter was dat de Collectie Nederland en die van het NMVW al bijzonder genoeg was en dat het de informatie was die telde.

Voor de collectie-anatomie en om dus grip te krijgen op de duizenden voorwerpen en hun mogelijke beschermwaardigheid kozen de NMVW-conservatoren vier invalshoeken:

1. Geografische herkomst

Zij zochten per provincie, eiland of regio op een eiland. Uit onderstaande zoekopdrachten blijkt dat het vaak op het niveau van regio's op eilanden gebeurde:

Sumatra: Aceh, Noord Sumatra, Nias, Riau, West-Sumatra, Zuid-Sumatra, Palembang, Lampung

Java: West-, Centraal- en Oost-Java, Madura, Kalimantan, Sulawesi, Nusa Tenggara Barat, Nusa Tenggara Timur, Maluku
Complicaties hierbij waren, dat van niet alle objecten de geografische herkomst bekend was en dat sommige schenkingen uit objecten uit meerdere regio's bestonden; die waren vanuit deze invalshoek moeilijk bij elkaar te houden.

2. Culturele herkomst

Om grotere geografische eenheden kleiner en hanteerbaarder te maken, zochten zij in incidentele gevallen de culturele herkomst van voorwerpen. De zoekopdracht werd dan bijvoorbeeld: Sumatra: Batak en Palembang, of Nusa Tenggara Barat: Sumba

3. Verzamelaars en speciale collecties

De medewerkers onderscheidden drie soorten verzamelaars:

a. Zij die *breed* hadden verzameld en dat veelal *in Nederland*

hadden gedaan. Velen van hen leefden nog; van hen kwamen de meeste teruggave-claims.

b. Verzamelaars die met een zekere focus in *één of twee gebieden* hadden verzameld, ter plekke of *alleen in Nederland*.

c. Verzamelaars die heel *gericht één soort object* hadden verzameld. Dit waren vaak koloniale ambtenaren. De medewerkers ontdekten dat het zoeken op naam niet altijd duidelijkheid bood. Het zoeken op serienummer verwees wel goed naar de betreffende verzamelaar.

4. Thematische collecties

Voorbeelden van thematische collecties waren textiel (ca. 2.000 stuks), Wajang poppen en attributen (ca. 5.000 stuks), prenten, moderne kunst, speelgoed en huisraad.

Van de vier invalshoeken zijn vooral de eerste, de geografische herkomst, en de derde, die van verzamelaars en collecties, gebruikt. Op grond daarvan beoordeelden de medewerkers welke objecten meteen als topstuk apart konden worden gezet en maakten zij werksets van voorwerpen, waarvan de mogelijke beschermwaardigheid meer onderzoek vereiste. Zij vroegen collega-conservatoren uit Delft, Leiden en Amsterdam om feedback op hun keuzes en pasten dienovereenkomstig de lijst van beschermwaardige voorwerpen aan. Door die lijst te vergelijken met de NMVW-referentiecollectie konden de medewerkers nog enkele voorwerpen schrappen.

Van tevoren hadden het NMVW, Erfgoed Delft en RCE een

ruwe schatting gemaakt van de percentages van het geheel die volgens boven genoemde beschermwaardigheidscriteria in de Collectie Nederland zouden blijven. De verwachting was dat ongeveer 10 procent het predicaat beschermwaardig zou verdienen, waarvan een klein deel tot de ‘absolute top’ kon worden gerekend; dat ruim de helft, 55 procent, niet-beschermwaardig zou zijn; en dat ruim een derde, 35 procent, mogelijk beschermwaardig was. Zij besloten om in te zoomen op de categorie ‘mogelijk beschermwaardig’, omdat daarin de meeste twijfelgevallen werden verwacht. De uitkomst was anders. Veel meer objecten bleken beschermwaardig te zijn en veel minder voorwerpen helemaal niet-beschermwaardige dan zij hadden gedacht.

Op grond van de ingevulde waarderingsformulieren deelden zij de collectie Nusantara op in:

- Voorwerpen, die *beschermwaardig* waren voor de Collectie Nederland (uiteindelijk 3.196 voorwerpen).
- Voorwerpen, die *niet-beschermwaardig* waren. Deze konden aan Indonesië worden aangeboden.
- Voorwerpen die *mogelijk beschermwaardig* waren en waarvan nader moest worden bepaald of hun toekomst in Nederland of in Indonesië lag.
- Een klein deel van de objecten (ca. 2.000) had *geen of nauwelijks museale waarde*. Een voorbeeld waren recentelijke gemaakte toeristische snuisterijen.

De medewerkers besteedden hier ongeveer 230 werkdagen aan.

Uitvoering van het communicatieplan

Een aantal communicatie-activiteiten verliep succesvol. In enkele media kwamen de bedoelingen van de ontzaming goed tot uitdrukking. Respondenten waren tevreden over de media-aandacht in Nederland en in Indonesië voor de overhandiging van een Buginese keris aan president Joko Widodo van Indonesië op 26 november 2016. Er werden lezingen gegeven. Het College en de Raad van Delft werd regelmatig van informatie voorzien. Wie wilde, kon een blog van Erfgoed Delft lezen over de stand van zaken.

De gemeente en Erfgoed Delft kozen er niet voor om bij kritiek op de sluiting en repatriëring in de verdediging te gaan maar lichtten voortdurend de juistheid van de gekozen aanpak toe. In een notendop: de ontzaming was onvermijdelijk; het proces verloopt transparant en zorgvuldig; de repatriëring is een belangrijk deel ervan. Waar mogelijk, gingen gemeente of Erfgoed Delft in gesprek met burgers of groepen die bezwaar hadden tegen die aanpak, ‘maar je kunt het nooit helemaal en voor iedereen goed doen’. Tegelijk speelde bij de gemeente dat Museum Nusantara meer iets van het verleden dan van de toekomst was en daarom geen topprioriteit was in de externe communicatie.

Veel interne respondenten vonden dat de uitvoering van het communicatieplan van Erfgoed Delft niet de sterkste kant van de ontzaming is geweest:

1. Het plan werd nooit afgemaakt. Communicatie was, zoals een respondent observeerde, ‘niet volgens een heldere en

strakke projectstructuur georganiseerd'. Vrijwel alles werd 'op ad hoc basis' gedaan en na de start van het traject werd de communicatie gauw minder.

2. De gang van zaken rond de repatriëring naar Indonesië (zie 1.4.) was een extra rem op berichtgeving naar buiten. De communicatie met Indonesië verliep immers soms moeizaam en Erfgoed Delft wilde geen onnodige ruis. Uitgangspunt bleef steeds dat de Nusantara collectie gedeeld erfgoed was van Indonesië en Nederland.

Volgens enkele respondenten werd er intern geklaagd over kritische of onjuiste geluiden in de media en werd daar, zoals boven aangegeven, weinig op in gegaan. Deze relatieve mediastilte bood critici van de sluiting en de repatriëring van een groot deel van de collectie naar Indonesië de kans zich te roeren. Dit vergrootte 'sentimenten van wantrouwen, boosheid en weerstand'.

1.4. Overleg met Indonesië

Dit hoofdstuk gaat vooral over het Nederlandse repatriëringsaanbod, de Indonesische weigering ervan en de consequenties die dat had. Aanvankelijk leek het aanbod goed te vallen. Op een gegeven moment was er een mondelinge overeenkomst over de overdracht van de resterende voorwerpen en de verdeling van de kosten. Maar zonder dat Erfgoed Delft en het NMVW daarop waren voorbereid, wees Indonesië het aanbod alsnog van de hand en moest Erfgoed Delft alle voorwerpen, die het land had kunnen krijgen, op de Afstotingsdatabase van de Museumvereniging plaatsen. Vanwege het risico dat er voor veel objecten geen nieuw museaal onderkomen gevonden zou worden, zocht Erfgoed Delft een veilinghuis voor wat over zou blijven. De Indonesische weigering bood de tegenstanders van de sluiting van Museum Nusantara en van repatriëring een nieuwe kans om hun doelen te verwezenlijken.

Van informeel overleg naar het eerste Memorandum of Understanding

Meerdere respondenten vertelden wat er gebeurde tussen Erfgoed Delft, het NMVW, het MNI en het Indonesische ministerie van Onderwijs en Cultuur. Veel ervan staat ook beschreven in het Indonesische tijdschrift Tempo.

Het idee van repatriëring van alles wat overbleef, dat niet naar de Collectie Delft en de Collectie Nederland ging, viel tijdens het zomers overleg in 2012 van Erfgoed Delft met Museum Volkenkunde (respondenten herinnerden zich niet wie het voor het eerst in de mond nam). Het ging niet meer weg. Beide musea omarmden het en het College en de Raad van Delft stelden zich

er ook achter. Repatriëring paste in de geest van de tijd en had als praktisch voordeel, dat de in financieel slecht weer verkerende gemeente Delft de ontzaming snel kon laten afronden. Want na het afzonderen van voorwerpen voor de Collectie Delft (uiteindelijk 459 stuks) en voor de Collectie Nederland (uiteindelijk 3.196 stuks) konden de resterende stukken worden overgedragen aan Indonesië en onder regionale musea worden verdeeld. De beide Nederlandse musea wisten zich in hun idee gesteund door het MNI in Jakarta. Wel gold als voorwaarde dat Indonesië alle voorwerpen in één keer moest accepteren en voor de niet onaanzienlijke kosten van het vervoer moest betalen. Het MNI kreeg in dit idee niet de ruimte om een eigen selectie te maken.

Twee jaar later leek de directeur van het MNI er nog steeds voor te voelen. Kort na de oprichting van het NMVW in april 2014 had een delegatie van de nieuwe instelling het MNI bezocht en die positieve houding opnieuw gezien. Het MNI was toch bezig nieuwe depots te bouwen en bij een ervan zou een opleidingsinstituut voor de Indonesische museumsector komen. Dat kon een dergelijke collectie prima beheren, totdat regionale musea er klaar voor waren.

In oktober 2015 kwam Directeur-generaal (DG) Kacung Marijan van het ministerie van Onderwijs en Cultuur van Indonesië naar Nederland voor overleg met Erfgoed Delft en het NMVW. Hij toonde zich ingenomen met het Nederlandse repatriëringsaanbod, er werden handen geschud en foto's gemaakt. Een mondelinge overeenkomst was gesloten. Na terugkeer verzekerde Kacung Marijan tegenover de Jakarta Post, dat Nusantara objecten voorlopig in een van de nieuwe MNI-depots zouden worden onderge-

bracht. (Begin 2018 was het betreffende depot overigens nog niet op orde.)

Eind november 2015 bezocht een Indonesische delegatie, bestaande uit archeologen en een conservator, Nederland om bij Hizkia van Kralingen in Den Haag de voornamelijk etnografische voorwerpen te bekijken. Zij werkten met een eigen waarderingskader. Dat was minder gedetailleerd dan het Nederlandse, en gericht op het selecteren van voorwerpen die gaten in de Collectie Indonesië konden vullen. Er leefden toen wellicht al twijfels bij sommige MNI-delegatieleden over het accepteren van de volledige collectie, maar die werden niet uitgesproken. Een enkele Nederlandse respondent had ze ook, maar stelde ze niet aan de orde. Erfgoed Delft vatte, mede op verzoek van het Indonesische Ministerie van Onderwijs en Cultuur, de afspraken in december 2015 samen in een Memorandum of Understanding en zond dit ter ondertekening naar Jakarta. Er kwam geen reactie.

Begin 2016 werd DG Kacung Marijan opgevolgd door Hilmar Farid. Op 5 maart 2016 zou de nieuwe DG tegen het Indonesische nieuwsagentschap Antara over het Nederlandse aanbod hebben gezegd: *'We don't want to take home junk. We want articles that have significance here... We will select as needed'*. Tempo gebruikt het citaat in oktober 2016. Op 31 maart 2016 ontving Erfgoed Delft een kort schrijven, waarin de nieuwe DG liet weten af te zien het Nederlandse aanbod. Hij gaf geen argumentatie.

In de loop van dit onderzoek hebben uiteenlopende respondenten veronderstellingen geuit over het waarom achter deze

afwijzing, die, zoals boven aangegeven, als een volslagen verrassing kwam na de mondelinge afspraak met de voorgaande DG. Een veronderstelling is, en die blijkt ook uit bovenstaand citaat van Antara, dat Indonesië niet alle resterende voorwerpen ineens wilde. Mogelijk zaten er in de ogen van de delegatie die de collectie in Nederland had bezocht teveel objecten van te weinig waarde bij en had Indonesië van teveel voorwerpen er zelf al meerdere. Ook zag de Indonesische regering op tegen alle kosten van transport, handling, e.d. Een andere veronderstelling was dat de voorgaande selectie van ruim drieduizend voorwerpen voor de Collectie Nederland de Indonesische tegenspelers het gevoel gaf met de restjes te worden opgescheept. Dat Erfgoed Delft en het NMVW volgens de LAMO en de Erfgoedwet verplicht waren geweest die selectie te maken, sprak hen wellicht minder aan. Meerdere Nederlandse respondenten hebben aangegeven de handelswijze van de Indonesische autoriteiten niet constructief te hebben gevonden. Als in die fase meteen gesproken was over de redenen achter de afwijzing, dan had veel eerder een alternatieve route besproken kunnen worden. Nu voelde men zich ‘tekortgedaan’ gezien ‘alle inspanningen (...) om juist zoveel mogelijk objecten aan Indonesië te kunnen overhandigen’. Tot slot, zo zeiden andere respondenten, kunnen culturele verschillen een rol hebben gespeeld en kan een Nederlands-vlotte manier van afhandelen zich slecht verhouden hebben met de Indonesische neiging om gasten te pleasen en aan hun wensen te voldoen. Misschien ‘hebben we het culturele aspect onderschat’, zei een ingewijde respondent in Nederland.

Instellen Afstotingsdatabase met onderliggende Nusantara database

Door de afwijzing was Erfgoed Delft gedeeltelijk terug bij af. Het was duidelijk welke objecten aan de Collectie Delft en de Collectie Nederland zouden worden toegevoegd en welke teruggingen naar schenkers en bruikleengevers. Er wachtten echter nog ca. 12.000 op een nieuwe bestemming. In overeenstemming met de LAMO, begon Erfgoed Delft die toen op de Afstotingsdatabase van de Museumvereniging te plaatsen.

Daar deed zich een nieuwe complicatie voor. Die database was op kleine aantallen objecten berekend en kon niet duizenden inventarisnummers, objectbeschrijvingen en foto's verwerken. Daarom schakelde Erfgoed Delft het bij hen bekende Cit (Collections Information Technology) in en vroeg het Haagse bedrijf om vanuit de bestaande Nusantara database een online versie onder de Afstotingsdatabase van de Museumvereniging te maken met een zoekmachine om gemakkelijker te kunnen selecteren. Er kwam een ‘winkelmandje’ bij, waarin selecterende musea voorwerpen konden plaatsen.

Selectie van veilinghuis

Omdat Erfgoed Delft rekening moest houden met de mogelijkheid dat een groter of kleiner aantal van de objecten op de Afstotingsdatabase geen nieuw museum zou vinden, zouden die moeten worden geveild. De LAMO staat veilen toe, als er geen andere optie is. De gemeente Delft was weinig ingenomen met de veiling-optie, maar accepteerde die wel, overigens zonder de illu-

sie dat dat veel geld zou opleveren. Erfgoed Delft kon er beter mee leven. ‘Geveilde voorwerpen verdwenen weliswaar uit het publieke domein maar kwamen terecht bij particulieren die erom gaven of bij handelaren die ze verkochten aan particulieren die erom gaven’.

Erfgoed Delft vroeg drie veilinghuizen om een offerte. Het winnende bedrijf moest de objecten direct na sluiting van de Afstotingsdatabase naar een eigen locatie verplaatsen en ze binnen een jaar tijdens maximaal vijf veilingen verkopen. Voor de veilinghuizen leek het aanbod goed voor hun status en het bood een gunstig winstperspectief. Het Utrechtse veilinghuis Peerdeman hoorde in september 2016 dat het was geselecteerd. Het trok uit voorzorg extra mensen aan – twee sjouwers, een fotograaf en een projectleider – en huurde extra opslagruimte. Peerdeman zou immers spoedig alle voorwerpen van Van Kralingen in Den Haag naar Utrecht moeten verhuizen.

Maar opeens bleek het aantal te veilen voorwerpen, waarop het veilinghuis zijn offerte had gebaseerd, onzeker te zijn. Doordat veel musea in Nederland na de Indonesische weigering voorwerpen waren gaan selecteren op de Afstotingsdatabase, werd het aantal al kleiner. Toen ook, zoals later wordt beschreven, buitenlandse musea begonnen te selecteren, daalde het nog verder. Toen het Asia Culture Center in Zuid-Korea zich bereid toonde alle resterende voorwerpen over te nemen, moest Erfgoed Delft begin januari 2017 aan Peerdeman laten weten dat veilen overbodig was geworden.

Omgaan met tegenstand in Nederland

Bij een omvangrijke ontzaming als die van de Nusantara collectie staan grote belangen op het spel. Er zijn argumenten pro en contra. Er spelen emoties. Er is weerstand. Zoals eerder aangetoond, riep het besluit om het museum te sluiten en de collectie af te stoten naast instemming verzet op, zeker ook omdat onderdeel ervan de repatriëring van een groot deel van de collectie naar Indonesië was.

Was dat te verwachten? Toen het Nijmeegs Volkenkundig Museum in 2005 zijn deuren sloot en het een nieuw huis zocht voor de 11.000 objecten tellende collectie, had niemand het in die kringen over repatriëring. De kennis en contacten daarvoor ontbraken. Dat is nu anders. Welke weg Erfgoed Delft ook had gekozen, zonder tegenstand had het die niet kunnen afleggen.

In het algemeen viel de tegenstand mee. Uit de museumsector kwam betrekkelijk veel steun voor de gekozen aanpak. De tegenstand die de gekozen weg buiten de sector opriep kwam van een kleine groep maar was fel. Er was een kloof die niet gemakkelijk viel te overbruggen. Er kwam stemmingmakerij bij. De tegenstand concentreerde zich op zowel de sluiting van het museum als de repatriëring van de collectie. De middelen die de tegenstanders kozen bestonden concreet uit een plan voor een nieuw Nusantara museum en uit een melding van nog eens 2.000 voorwerpen als mogelijk beschermwaardig bij het Museumregister. Hun belangrijkste woordvoeder was Hedi Hinzler, een expert op het gebied van erfgoed uit Indonesië met nauwe banden met enkele musea in Nederland en in Indonesië.

Museum Nieuw Nusantara

In een brief van 15 september 2016 aan het College van de gemeente Delft vroegen enkele Delftse burgers steun voor hun plan om de collectie Nusantara voor de stad te behouden. Behoud was opnieuw een optie geworden na de Indonesische weigering in maart 2016 om het resterende deel van de collectie over te nemen. Zij zeiden brede steun te hebben en verzochten het College te helpen voorkomen dat de resterende voorwerpen op de Afstotingsdatabase van de Museumvereniging zouden worden geplaatst. Dan zou Delft ze definitief kwijt zijn. Ze schreven dat ze een beleidsplan voor een museum Nieuw Nusantara bijna gereed hadden en geen beroep te zullen doen op gemeentelijke fondsen. Zij boden aan de kosten van de opslag van de gemeente over te nemen. De missie van museum Nieuw Nusantara luidde ‘vanuit een Delfts perspectief vorm en inhoud’ geven ‘aan de historische en actuele relatie tussen Nederland en Indonesië’. Er zouden tentoonstellingen en publicaties komen; met een gepland bezoekersaantal van 20.000 tot 40.000 per jaar. Er ging onderzoek gedaan worden en educatieve programma’s waren in voorbereiding. Dankzij samenwerking met de Botanische Tuin in Delft zou er zicht zijn op huisvesting. Museum Nieuw Nusantara zag ‘voor zichzelf een initiërende en samenbindende rol weggelegd’ en ging zich inzetten ‘voor het versterken van het academisch erfgoed’.

De gemeente Delft, Erfgoed Delft en het NMVW waren sceptisch over het plan. Hoewel de gemeente uitdrukkelijk luistert naar burgers die met ideeën komen, vond zij met beide musea dat de initiatiefnemers de financiële en organisatorische uitdagingen bij

de opzet van een nieuw museum onderschatten. ‘Je stampt niet eventjes een museum uit de grond’. Dat de initiatiefnemers een collectie wilden gaan beheren zonder subsidie van buitenaf en de genoemde bezoekersaantallen werd als volstrekt onrealistisch beoordeeld.

Op zich was het geluid om de collectie voor Delft te bewaren niet nieuw. De lokale partij Onafhankelijk Delft had al in juni 2012, na het vallen van het besluit tot sluiting, het behoud van de collectie voor Delft bepleit. Nu waren het CDA, Onafhankelijk Delft, SP en de eenmansfractie FvK, die op 22 september 2016 een ‘Motie Uitstel Afstoting museumstukken Nusantara’ indienden om de initiatiefnemers van een museum Nieuw Nusantara drie maanden extra tijd te geven ‘om met een sluitend plan te komen’. Tot die tijd zou Delft als eigenaar van de collectie niet mogen toestaan dat die op de Afstotingsdatabase belandde; volgens het CDA was die database ‘de marktplaats voor museumstukken’ in Nederland. Het College had echter geen geld voor langere opslag (vijf- tot tienduizend euro per maand) en ging niet akkoord. Een meerderheid in de raad verwierp de motie.

Uitgebreide melding Mogelijk Beschermwaardig

Op 15 februari 2017 deed Hedi Hinzler namens het Poppenspelmuseum in Vorchten een melding ‘mogelijk beschermwaardig’ met betrekking tot ca. 2.000 objecten uit de Nusantara collectie bij het Museumregister. De aanmelding kwam binnen, nadat Indonesië in maart 2016 het Nederlandse teruggave-aanbod had afgewezen en een maand nadat de op 15 november 2016 geopende

Afstotingsdatabase de reguliere twee maanden had opengestaan. Hoewel dus niet binnen de voorgeschreven tijd gedaan, zo vermeldt het officiële rapport ‘Beschermdwaardigheidstoetsing Collectie Nusantara’, nam de TCB de melding toch in behandeling. De nieuwe Afstotingsdatabase en de afstotingsprocedure verkeerden nog in een proefperiode en de meldende partij zei de procedures niet te hebben begrepen. Op 14 april 2017 nodigde de TCB de meldende partij en de afstotende partij uit voor een zitting op vrijdag 21 april 2017 in Rotterdam. De afstotende partij had het voormalige hoofd Collecties van het NMVW als expert aangewezen. Het TCB-deskundigenteam wees een onafhankelijk tentoonstellingsmaker en een conservator van Museum Bronbeek aan en, voor eventuele vervolgstappen, een conservator van Museon Den Haag.

Op de zitting wees de afstotende partij op het transparante en zorgvuldige karakter van het traject, de samenwerking met de SVCN, de RCE en het Rijksmuseum in Amsterdam en de door-dachte waardering van de Nusantara collectie. Zij sprak open over het risico dat een vergroting van het aantal beschermwaardige objecten het Asia Culture Center uit Zuid-Korea, dat zich toen hard maakte voor overname van alle resterende voorwerpen, zou kunnen doen afhaken. Dat zou de kans vergroten dat een deel van de Nusantara objecten van het publieke domein naar het veilinghuis zou moeten verhuizen.

De meldende partij toonde zich bezorgd over de degelijkheid van het onderzoek. Of iets in Nederland als topstuk wordt beschouwd was ‘gebaseerd op vier seconden kijken naar een object’. Veel Nusantara objecten zijn uniek doordat ze ‘details

hebben die niet aanwezig zijn bij andere objecten in de Collectie Nederland’. Voorwerpen zouden bij ‘plaatsing in het buitenland’ niet meer beschikbaar zijn voor onderzoek hier. Bovendien leest men daar geen Nederlands- en Duitstalige bronnen. Door de verspreiding zou de samenhang ertussen verdwijnen. De meldende partij vond het argument dat de Indonesië Collectie Nederland al omvangrijk was, zwak. Zij had, volgens het officiële verslag, het liefst alle Nusantara objecten als mogelijk beschermwaardig en onvervangbaar aangemeld.

Omdat er van de 2.000 aangemelde voorwerpen 900 gegund zouden worden aan instellingen binnen het Nederlandse publieke domein, behandelde de TCB alleen de overige 1.100. ‘De motivatie (...) berust vooral op het nut voor onderzoek, onderwijs en presentatie’ in een Museum Nieuw Nusantara, meldt het verslag. De LAMO criteria voor beschermwaardigheid ‘berusten echter op een strikter kader van nationaal belang voor de volkenkundige Indonesië collectie Nederland’. De TCB zag geen aanleiding te twifelen aan de zorgvuldigheid van de afstoting door Erfgoed Delft of aan de kwaliteit van het onderzoek dat aan de beschermwaardigheidsbeoordeling op objectniveau was voorafgegaan, en wees de klacht af.

In het verslag adviseerde de TCB een ‘heroverweging van de LAMO op het punt van de rangorde voor gunning’ om ‘ruimte te creëren om in specifieke gevallen het land van herkomst en andere publiek toegankelijke Nederlandse instellingen anders dan musea al eerder te betrekken, in plaats van de huidige rangorde voor gunning volgens de LAMO’. Zij raadde met andere woorden aan om in

bepaalde gevallen repatriëring voor te laten gaan op het aanbieden aan musea in Nederland en een instelling als de universiteitsbibliotheek in Leiden op eenzelfde niveau te behandelen als geregistreerde musea. De Museumvereniging werkt inmiddels aan een aanpassing van de LAMO.

1.5 Vaststelling van de gunningen

Toen de Afstotingsdatabase na de reguliere twee maanden werd gesloten, kon Erfgoed Delft namens eigenaar Delft de aanvragen voor objecten gaan verwerken en een gunningsvolgorde vaststellen, zoals die gebruikelijk is in het kader van de LAMO. Daarbij golden voorwaarden, criteria en enkele andere bepalingen (Kader 3: Voorwaarden, criteria en andere bepalingen voor gunningen). Kort samengevat kwamen die erop neer dat alleen geregistreerde, goed lopende musea met voldoende depotruimte in aanmerking kwamen. Nederlandse musea kregen voorrang op buitenlandse musea, en Europese musea op musea uit andere werelddelen. De eerste tien jaar mochten ontvangende musea de aanwinsten niet verkopen. Ze moesten de kosten willen dragen en een overdrachtsovereenkomst tekenen. Een aangevraagd object moest passen bij het collectieprofiel van de aanvrager. Musea met oude banden en verwantschap met Museum Nusantara gingen voor. Erfgoed Delft hechtte veel waarde aan de documenten en argumentatie die musea bij hun aanmelding meezonden. De gunningsvolgorde die werd vastgesteld, kon niet worden betwist.

Kader 3: Voorwaarden, criteria en andere bepalingen voor gunningen

Gunningsvoorwaarden:

1. De aanvragende organisatie moet in het Museumregister geregistreerd zijn; een buitenlands museum dient van vergelijkbaar professioneel niveau te zijn.

2. Zij moet bewezen hebben stukken onder de juiste omstandigheden te exposeren en een goed depot te hebben.
3. Zij mag niet in haar bestaan worden bedreigd.
4. Zij moet verklaren de aanwinsten binnen 10 jaar niet zelf af te stoten.
5. Zij moet verklaren dat de verworven objecten binnen de museale sector zouden blijven en niet verhandeld zouden worden.
6. Zij moet bereid zijn tot betaling van een handling fee.
7. Een buitenlandse begunstigde moet bereid zijn tot betaling van alle kosten verband houdend met CITES- en/of exportvergunningen.
8. Elke organisatie moet bereid zijn tot het tekenen van een overdrachtsverklaring.
9. Zij moet toestemming verlenen voor de rechten-vrije opname van informatie en beeldmateriaal over het object op de website Museum Nusantara Online.

Gunningscriteria:

1. De aanvrager moet een collectiebeleid hebben, op grond waarvan hij aannemelijk kan maken dat een aangevraagd object een goede aanvulling vormt op zijn collectie.
2. Samenwerkingspartners staan hoger in de gunning dan andere musea.
3. De aanvrager moet bereid zijn tot overdracht en transport en tot betaling van alle kosten met betrekking tot transport en eventuele verzekering van het object tijdens het transport.

Andere gunningsbepalingen:

1. Bij de gunning van door meerdere musea aangevraagde objecten, zo bepaalt de LAMO, krijgen Nederlandse musea voorrang boven buitenlandse musea.
2. Bij meermaals aangevraagde objecten is gunningscriterium 1 doorslaggevend. De missie- en collectieprofielen van de aanvragende musea en de band met Museum Nusantara worden dus zwaar meegewogen.
3. De gegunde objecten gelden als een schenking aan het betreffende museum. Erfgoed Delft brengt alleen kosten in rekening in geval van een kijkdag. Dan betaalt de kijker de handling-kosten en geldt een kostendekkende handling fee, gebaseerd op een uurloon van € 50 en afhankelijk van grootte, kwetsbaarheid, hanteerbaarheid en aantallen opgevraagde objecten.
4. De aanvrager dient zelf verzekering, inpakmateriaal en transport te betalen. Transporteren kan hij zelf organiseren, of betaald door Hizkia van Kralingen laten uitvoeren.
5. Voor een buitenlands museum komen daar de kosten verband houdend met CITES- en exportvergunningen en taxatie nog bij.

Kader 4: Overzicht van gunningen

In volgend Overzicht geven de nummers vooraan de gunningsrangorde weer.

Naam instelling	Aantal	Opmerkingen
Collectie Delft	459	Deels op zaal in Museum Prinsenhof Delft
Collectie Nederland	3.196	Ondergebracht in NMVW-depot
Collectie Indonesië	1.501	Gereed voor vertrek naar het MNI in Jakarta
SUBTOTAAL	5.156	
Gegund aan....		
1. Museon, Den Haag	434	Deels in vitrine
2. Museum Bronbeek	2.651	Woekert met opslagruimte
3. Rijksmuseum van Oudheden, Leiden	23	Koptische weefsels uit Egypte
4. Poppenspelmuseum, Vorchten	1.412	Moest zoeken naar opslagruimte
5. Maritiem Museum Rotterdam	--	Zag in later stadium alsnog af van eerder aangevraagde gunning
6. CODA, Apeldoorn	346	Sieraden uit Indonesië
7. Amsterdam Pipe Museum	62	Pijpen en attributen; één op zaal
8. Bevrijdingsmuseum Zeeland, Nieuwdorp	45	Verrijking Indonesië collectie
9. Universiteitsbibliotheek, Leiden	16	Voornamelijk lontars (palmbladhandschriften)
10. Weltmuseum, Wenen	79	Vooral batik doeken
11. National Museums of World Culture, Zweden	36	
12. Sarawak Museum, Maleisië	412	Voorwerpen uit Borneo
13/14. Asian Civilisations Museum, Singapore	151	
13/14. Asia Cultural Center (ACC), Zuid-Korea	7.744	Geïnteresseerd in alle voorwerpen die 'overbleven'
SUBTOTAAL	13.419	
Diversen		
Rijksmuseum Amsterdam		Op het laatst gegund
Nog niet afgerond		Tweetonige gamelan
SUBTOTAAL	9	
TOTAAL	18.576	

1.6 Herplaatsing in Indonesië

Indonesië selecteert, op grond van eigen criteria, 1.500 objecten Na de Indonesische weigering hadden Erfgoed Delft en het NMVW de 'alles-in-één-keer' optie ver achter zich gelaten. Vooral het NMVW bleef contact houden met de Indonesische overheid en het MNI in Jakarta en met de Indonesische ambassade in Den Haag en deed de suggestie van een repatriëring van een beperkt aantal objecten. Erfgoed Delft liet desgevraagd weten hier geen bezwaar tegen te hebben - het moest wel 'een laatste poging' zijn - en ging door met de inrichting van de Afstotingsdatabase. Dat kon niet langer wachten. Het moest de openstelling ervan voor selectie echter uitstellen tot duidelijk was welke objecten Indonesië zou selecteren. Die moesten dan eerst worden verwijderd.

Zelfs als Indonesië een beperkt aantal voorwerpen zou overnemen, dan nog was het onzeker hoe groot de belangstelling van andere musea zou zijn voor de rest. De mogelijkheid bestond dat er duizenden objecten zouden overblijven, die dan op de veiling of zelfs op de rommelmarkt zouden belanden. Voor het NMVW, de beheerder van de Indonesië Collectie Nederland, was dat een 'horrorscenario' en 'mogelijk niet bevorderlijk' voor zijn relatie met Indonesië.

In september 2016 leverden de inspanningen in Jakarta succes op. Via het MNI liet Indonesië weten maximaal 1.500 voorwerpen te willen selecteren. Er kwam opnieuw een Indonesische delegatie naar Nederland. Naast Indonesische stukken kozen ze VOC munten en koloniale meubels en kleren. Om een stevig gebaar te maken, overhandigde premier Mark Rutte op 26 november het eerste ervan, een gouden Buginese keris, aan president Joko Widodo.

Vervolgens werd er onderhandeld over de voorwaarden voor de overdracht van de rest van de selectie. Hoewel de communicatie tussen Delft en Jakarta niet altijd zo soepel verliep als Erfgoed Delft en NMVW wensten, kon er voor de tweede keer een Memorandum of Understanding worden opgesteld. Pas in april 2018 kwamen de goedkeuring en de handtekeningen daarvoor uit Jakarta binnen. Tijdens de onderhandelingen over het transport bleek dat in Indonesië een nationaal bedrijf het transport moest uitvoeren en dat daarvoor een aparte aanbestedingsprocedure moest worden gevolgd. Deze procedure loopt nu.

Openstelling Afstotingsdatabase

Nadat Indonesië zijn selectie had gemaakt, werden de geselecteerde voorwerpen van de Afstotingsdatabase gehaald en kon deze worden geopend. Geregistreerde musea in en buiten Nederland kregen tegelijk toegang en konden meteen gaan selecteren.

1.7 Herplaatsing binnen Nederland

Met de registratie gereed, de waarderingsformulieren ingevuld, de objecten voor de Collectie Delft, de Collectie Nederland en Indonesië geselecteerd en de Afstotingsdatabase op stoom, konden geïnteresseerde musea gaan kiezen. Er kwamen kijkdagen, maar weinig musea maakten er gebruik van. Des te meer bezochten zij de van een boodschappenmandje voorziene Afstotingsdatabase. In Nederland selecteerde Erfgoed Delft acht musea en één bibliotheek, waaraan voorwerpen werden gegund. Hieronder volgen de details:

Via voorrang verkregen

Collectie Delft: 459 voorwerpen

Museum Prinsenhof Delft kreeg voornamelijk voorwerpen, die betrekking hadden op de band van Delft met koloniaal Indonesië.

Collectie Nederland: 3.196 voorwerpen

De uiteindelijk als beschermwaardig aangewezen 3.196 voorwerpen werden overgedragen aan de Volkenkundige Rijkscollectie, die wordt beheerd door het NMVW. Zij pasten ook bij het NMVW-collectieprofiel. Het NMVW moest er in zijn depot nieuwe stellages voor laten bouwen.

Collectie Indonesië: 1.501 voorwerpen

Op 26 november 2016 overhandigde de premier Mark Rutte, die een economische missie naar Indonesië leidde, het eerste voorwerp, een Buginese keris, aan president Joko Widodo van

Indonesië. Hoewel het sierwapen voor de Collectie Nederland was geselecteerd, werd het volgens meerdere respondenten toch afgestaan, omdat er meer van dergelijke kerissen in de Collectie Nederland waren. De overige 1.500 voorwerpen wachten nog op transport naar Jakarta.

Op grond van gunninghiërarchie verkregen

1. Museon: 433 voorwerpen

Het Museon was een oude partner van Museum Nusantara, ook lid van de SVCN, en het heeft een uitgebreide Indonesië-collectie met een interessante textieldeelverzameling. Het selecteerde 500 voorwerpen op de Afstotingsdatabase, waarvan er 433 werden gegund: oude weefsels en etnografische, historische en natuurhistorische voorwerpen, waaronder koloniale munten, oude schedels van beschermde diersoorten en kostbare schelpen. Twee voorwerpen kwamen ten onterechte in Den Haag terecht; die gingen alsnog naar Singapore.

Museon en Museum Bronbeek beslisten onderling wie KNIL-gerelateerde objecten en voorwerpen van het Ministerie van Koloniën van Museum Nusantara zou krijgen. Ze kwamen daar goed uit.

De Haagse instelling waardeerde de zorgvuldigheid van de herplaatsing. De informatie op de Afstotingsdatabase had uitgebreider gemogen, maar Museon medewerkers zetten zelf hun specifieke kennis in om bijvoorbeeld een schedel van een uitgestorven Javaanse neushoorn of een in een Javaans kamp gemaakt houten klompje als zodanig te herkennen.

2. Museum Bronbeek: 2.651 voorwerpen en deel van de mediatheek

Ook dit museum is een oude relatie van Museum Nusantara. In een vroeg stadium polste de Werkgroep de Arnhemse belangstelling voor de Nusantara mediatheek. Museum Bronbeek had graag de volledige Nusantara collectie overgenomen, maar worstelde met depotruimte. De uiteindelijk gegunde objecten pasten uitstekend bij zijn collectie- en presentatieprofiel: om te beginnen het ensemble van 800 voorwerpen van de Internationale Koloniale en Uitvoerhandeltentoonstelling van 1883 in Amsterdam (die waren tot verbazing van Bronbeek niet geselecteerd voor de Collectie Nederland) en nog 1.700 andere objecten (waarvan er zes niet werden aangetroffen). Het kreeg een groot deel van de bibliotheek en een groot deel van de mediatheek en mocht doublures met wat het al in huis had verkopen.

Erfgoed Delft liet Museum Bronbeek en Museon Den Haag zelf uitmaken wie wat zou krijgen van KNIL-gerelateerde objecten en enkele voorwerpen het Ministerie van Koloniën.

3. Rijksmuseum van Oudheden (RMO), Leiden: 23 weefsels

Het RMO, bezitter van een indrukwekkende Egypte-verzameling, waaronder weefsels van de Koptische Kerk, ontdekte dergelijke weefsels op de Afstotingsdatabase en kwam meteen in actie. Het motiveerde de selectie met een verwijzing naar een tentoonstelling over Koptische weefsels in 2020 in het kader van het textieljaar in Leiden. (Die tentoonstelling gaat door.) Museon had dezelfde weefsels geselecteerd. Erfgoed Delft vond ze meer bij

het collectieprofiel van het RMO passen.

4. Poppenspelmuseum: 1.400 voorwerpen

Het Poppenspelmuseum en Museum Nusantara deelden een passie voor wajang poppen en al wat daarmee samenhangt. De Gelderse instelling had de ongeveer 5.000 wajang poppen en attributen uit de Nusantara collectie willen krijgen, evenals enkele grote beelden, art-Deco objecten, betelmandjes e.d. Erfgoed Delft gunde het museum uiteindelijk 1.400 wajang poppen (drie niet aangetroffen). Omdat Erfgoed Delft vond dat de geselecteerde (art-Deco) beelden en betelmandjes niet bij het museumprofiel pasten, werden die niet gegund. Daarbij speelde mee dat het museum op een aantal punten niet erg overtuigend aan de gunningsvoorwaarden en -criteria voldeed.

5. Maritiem Museum Rotterdam: scheepsmodellen

Hoewel Museon in Den Haag en Museum Bronbeek deze scheepsmodellen ook hadden geselecteerd, vond Erfgoed Delft ze bij uitstek passen bij het profiel van een maritiem museum. Het museum zag echter op het laatste moment van overname af. Daarop werden ze (alsnog) gegund aan Museum Bronbeek, Museon en het Asia Culture Center in Zuid-Korea. Omdat iemand in alle drukte was vergeten veertig modellen van een 'Zuid-Korea sticker' te voorzien, bleven deze door het Rotterdamse museum geweigerd en door het Asia Culture Center aanvaarde scheepsmodellen langer dan nodig bij Van Kralingen staan. Ze werden later alsnog verzonden.

6. CODA, Apeldoorn: 346 sieraden en accessoires

Voor dit museum zijn sieraden het belangrijkste verzamelgebied. Het beschikt echter nauwelijks over volkenkundige sieraden, hoewel er vanuit volkenkundig perspectief voldoende is te vertellen over tooien en sieren. Bovendien wonen in de regio veel mensen uit Indonesië of met banden met dat land. Erfgoed Delft gunde enkele honderden sieraden en accessoires. Die laatste zou het uitsluitend krijgen, als ze niet door musea zouden worden aangevraagd, waar ze nog beter in het profiel pasten.

7. Amsterdam Pipe Museum: 62 voorwerpen

Dit in 1969 opgerichte museum wil dé plek in Nederland zijn waar de cultuur van het roken en het tabaksgebruik wordt getoond. Objecten uit voormalig Nederlands-Indië zijn ondervertegenwoordigd in de collectie. Ze komen ook weinig voor in de antiek- en etnografische handel. Erfgoed Delft gunde 25 pijpen en 37 attributen voor sirih, betel en opium. Het museum heeft een ervan, een kwispedoor, in de vaste presentatie opgenomen. Erfgoed Delft regelde dat het ook drie bruiklenen (Afrikaanse pijpen) kreeg. Het Pipe Museum prees het contact met Erfgoed Delft en was blij met alle documentatie bij objecten; bij veel 19de-eeuwse voorwerpen is die zeldzaam. Het had graag betere objecten gekregen dan het op de Afstotingsdatabase vond. De betere werden gegund aan het MNI in Jakarta.

8. Bevrijdingsmuseum Zeeland, Nieuwdorp: 45 voorwerpen

Bevrijdingsmuseum Zeeland besteedt in het bijzonder aan-

dacht aan de onbekende ‘Slag om de Schelde’ uit de Tweede Wereldoorlog. De inzet van deze langste en hevigste veldslag op Nederlands grondgebied was de scheepvaart naar de havens van Antwerpen. De geallieerden wilden die cruciale aanvoerlijn openen om hun vastgelopen offensief in West-Europa weer in beweging te brengen. Daarnaast besteedt het museum aandacht aan het Bataljon Zeeland. Dit bestond uit oorlogsvrijwilligers die na de bevrijding werden uitgezonden naar Nederlands-Indië. Erfgoed Delft gunde dit museum objecten die het kan toevoegen aan zijn Indonesië collectie.

9. Universiteitsbibliotheek, Leiden: 16 lontars

De Leidse universiteitsbibliotheek werden 16 lontars gegund (één niet aangetroffen). De UB had graag veel meer oude boeken, teksten e.d. ontvangen, maar – los van een aantal dat aan Indonesië werd toegewezen, geeft de LAMO vooralsnog geregistreerde musea in Nederland de eerste keus. Dit punt wordt hieronder in de paragraaf over ‘LAMO, musea en bibliotheken’ uitgewerkt.

Een museum dat niet op de lijst voorkwam maar toch objecten kreeg was het **Rijksmuseum in Amsterdam**. Dit was op drie manieren bij de ontzaming betrokken. Ten eerste hielp het Erfgoed Delft en het NMVW met zijn historische kennis bij de waardering en de selectie van voorwerpen voor de Collectie Nederland.

Ten tweede, verwierf het acht voorwerpen via de Afstotingsdatabase. In eerste instantie had het Rijksmuseum niets geselecteerd. Een schenker, die zijn objecten van Museum

Nusantara had teruggekregen maar een deel ervan niet elders kreeg ondergebracht, vroeg aan Erfgoed Delft ze wederom op de Afstotingsdatabase te plaatsen. Het Rijksmuseum heeft ze toen geselecteerd en er acht van gekregen. De overige gingen naar het Museum.

Ten derde, kreeg het 90 ceremoniële weefsels uit Indonesië en 20 doeken uit Vietnam en Cambodja in bruikleen. Hoe ging dat in zijn werk? Een conservator van Museum Nusantara had de twee eigenaren van de in totaal 110 doeken ooit enthousiast gemaakt voor Batik weefsels en altijd goed contact met ze gehouden. Rond het jaar 2000 hadden de twee hun collectie aan Museum Nusantara geschonken. Na het vertrek van de conservator werd het contact minder. De schenkers lieten weer van zich horen toen duidelijk werd dat een deel van de Nusantara collectie gerepatriëerd zou worden. Dat de schenkers onder geen beding wilden dat hun voorwerpen teruggingen naar Indonesië, lieten ze via de media weten (NRC, 30 november 2017). Ze klaagden, dat ze zich ‘genegeerd’ voelden door het museum en vroegen zich af wat ‘eigenlijk hun rechten’ als schenkers waren. Dat trof Erfgoed Delft onaangenaam, omdat, zoals eerder gemeld, de gemeente Delft en Erfgoed Delft respect voor de rechten van schenkers en bruikleengevers juist hadden benadrukt. Museum Nusantara schoof de weefsels, op verzoek van de eigenaren, vervolgens via de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst door naar het Rijksmuseum. Dat toonde zijn aanwinsten vrij kort daarna in het Aziatisch Paviljoen.

In enkele gevallen, waarin meerdere musea eenzelfde object selecteerden, liet Erfgoed Delft de beslissing aan hen over welk museum het kreeg. Zo selecteerden Museum Bronbeek en Museon Den Haag dezelfde KNIL-gerelateerde objecten en voorwerpen van het Ministerie van Koloniën. Ze kwamen er gemakkelijk uit. Het NMVW had enkele bijzondere lontars, palmbladhandschriften, kunnen overnemen, maar wist dat een niet-museale instelling, de Leidse Universiteitsbibliotheek, er minstens zo zeer in was geïnteresseerd. Hoewel bibliotheken in de LAMO-hiërarchie pas na musea komen, liet het NMVW ze toch naar de UB gaan.

Dat het voor de selecterende musea geen dagelijkse kost was om deel te nemen aan een dergelijke procedure, bleek uit enkele gebeurtenissen. De selectie, die een conservator van het Maritiem Museum in Rotterdam had gemaakt op de Afstotingsdatabase, werd in een nogal laat stadium door diens directeur weer ongedaan gemaakt. Erfgoed Delft moest deze objecten snel aan andere instellingen aanbieden. Ook maakten sommige musea bezwaar tegen de vooraf aangekondigde kosten van opslag bij Van Kralingen vanaf het sluiten van de overdrachtsovereenkomst, de handling en het vervoer naar hun eigen depots. Of ze deden er lang over de overdrachtspapieren getekend en wel terug te sturen. Dat zadelde Erfgoed Delft met extra werk op.

LAMO, musea en bibliotheken

De Leidse Universiteitsbibliotheek was weinig ingenomen met de aanpak van de Nusantara ontzaming. De UB ziet zichzelf als 'een van de grootste en belangrijkste collecties Maleisische en

Indonesische manuscripten, boeken, fotografie en kaarten ter wereld' en beheert ook al de erfgoedcollectie van de in 2013 ontmantelde bibliotheek van het Koninklijk Instituut voor de Tropen. Maar op basis van de LAMO hebben musea voorrang op niet-museale erfgoedinstellingen. Daarom kon Erfgoed Delft niet anders dan de Leidse UB uitsluitend geschreven (lontars of palmbladhandschriften) en documenten gunnen, die niet door musea - in het bijzonder Museon en Museum Bronbeek - waren geselecteerd. De 16 lontars, die de UB kreeg, hadden ook naar het NMVW kunnen gaan. Erfgoed Delft liet het aan beide instellingen over om te bepalen waar ze het best op hun plek zouden zijn. Dat liep, zoals gezegd, goed.

Dat nam de onvrede bij de Leidse UB echter niet weg. De UB betreunde 'niet ingelicht noch benaderd' te zijn geweest over de ophanden zijnde ontzaming van de Nusantara collectie, terwijl zij toch de plek was waar specifieke objecten uit de collectie 'het best hadden thuisgehoord'. Musea waren daarvoor niet 'de meeste logische instelling'. Dat leidde tot de vraag of de LAMO niet aangepast diende te worden. In de LAMO komt het woord 'bibliotheek' niet voor, en het woord 'boek' alleen als het om een Wetboek gaat. Alles draait om musea. De Leidse universiteitsbibliotheek vindt dat zij niet ná de musea maar op hetzelfde gunningsniveau als musea behandeld hoort te worden. Dan had het meer dan de 16 lontars aan zijn collectie kunnen toevoegen.

1.8 Herplaatsing buiten Nederland

Overleg met musea buiten Nederland

Toen de resterende collectie in november 2016 gereed stond voor presentatie op de Afstotingsdatabase, was er toevallig een bijeenkomst van ASEMUS, het Asia - Europe Museum Network. Anno 2018, telt ASEMUS 181 leden, 114 in Azië, 63 in Europa en vier internationale organisaties. Het NMVW is vanaf het ontstaan actief lid geweest en kende veel leden goed. Hen benaderen was een manier van proactief gegadigden werven. Op de bijeenkomst informeerde de NMVW-delegatie hun collega's over het beschikbaar komen van de resterende Nusantara collectie. De selectie door Indonesië was toen al van de database gehaald. Nederlandse musea gingen voor in de gunningen, daarna Europese en daarna Aziatische. Respondenten waren eensgezind over de oprechtheid van de belangstelling van buiten Nederland. Delegaties van de musea bezochten de collectie. Zij onderkenden de waarde van de collectie als 'priceless'. Over kosten deden zij nauwelijks moeilijk. Onder de geïnteresseerden waren ook instanties en personen die niet als geregistreerd museum te boek stonden. Omdat Erfgoed Delft en het NMVW de collectie in het domein van geregistreerde musea wilden houden, werden hun verzoeken, in overeenstemming met de LAMO, afgewezen.

Bij gunningen aan buitenlandse musea speelden twee complicaties. De eerste had te maken met douaneformaliteiten. Die vereisten dat voorwerpen werden getaxeerd en dat de CITES procedure nauwkeurig werd gevolgd.

Een tweede was gunningsvoorwaarde 4 in de door Erfgoed Delft opgestelde ontwerp-overdrachtsovereenkomst. Die luidde

dat ontvangende musea hun aanwinsten de eerste tien jaar niet mochten verkopen of op andere wijze afstoten. Die bepaling was in strijd met de wetgeving in enkele landen in Europa en Azië, die bepaalt dat aan giften van buitenaf geen voorwaarden mogen worden verbonden. Erfgoed Delft paste die bepaling aan of schrapte deze, wanneer directe her-afstoting in die landen bij wet was verboden.

Gunningen aan musea buiten Nederland, details

10. Weltmuseum, Wenen: 79

Het contact tussen Erfgoed Delft en dit Weense museum verliep gemakkelijk, omdat de directeur van het Weltmuseum vroeger directeur was van Museum Volkenkunde in Leiden. Toch was diens reactie op het Nederlandse aanbod aanvankelijk afhoudend. Zou het Weltmuseum iets hebben aan objecten die een stad als Delft niet meer wilde? Een Weense conservator wees hem er echter op dat de batik-collectie een speerpunt was en de Nusantara batiks een welkome aanvulling daarop konden zijn. In de lente van 2017 werd de overeenkomst getekend en in september 2017 verhuisden 55 batiks en 24 andere voorwerpen naar Wenen. Het Weltmuseum was tevreden over het contact met Erfgoed Delft en blij met de om-niet verkregen voorwerpen.

11. Nationaal Museum van Wereldculturen, Zweden: 36

Het collectieprofiel en het presentatiebeleid van dit museum toonden sterke overeenkomsten met die van het NMVW.

12. Sarawak Museum, Maleisië: 412 voorwerpen

Erfgoed Delft gunde 412 van de 596 voorwerpen, waarop het Sarawak Museum zijn oog had laten vallen. Omdat ze in goede staat verkeerden en elk object van documentatie was voorzien, waren ze een verrijking van de collectie. In november 2017 bezocht een delegatie uit Sarawak Nederland om hun dank te betuigen. Vanaf mei 2018 toont het museum een selectie van 31 aanwinsten. Het was daarmee het eerste museum buiten Nederland dat er een tentoonstelling aan wijdde. De catalogus bevatte naast objectbeschrijvingen door de eigen onderzoekers een pluim richting Delft. ‘Nooit eerder’ gaf de overheid van een ander land ‘voor niets’ zoveel objecten terug aan de overheid van Sarawak.

Wat opvalt in de catalogus is dat die spreekt van ‘repatriëring’, hoewel de herkomst van de objecten in Indonesisch Borneo lag. De gedachte van het Sarawak Museum erachter is dat Borneo één cultuurgebied is. De meeste objecten kwamen uit Orang Ulu, een verzamelnaam voor gemeenschappen in Kalimantan (Indonesië) en Sarawak (Maleisië). Het woord repatriëring geeft een meer inclusief gevoel aan de collectie voor de lokale leiders en de lokale bevolking.

De communicatie met de gemeente en Erfgoed Delft was ‘bijzonder warm en goed’.

13/14. Asia Culture Center (ACC), Zuid-Korea: 7.744 voorwerpen

Gepolst naar zijn belangstelling op de ASEMUS bijeenkomst, verwees het National Museum van Zuid-Korea door naar het ACC met zijn indrukwekkende onderzoeksfaciliteiten. Het had nauwelijks

eigen museale collecties en was nog geen officieel geregistreerd museum, ook al was het de procedure daarvoor al wel ingegaan. De ACC-aanvraag voor de gehele resterende collectie kwam binnen op de laatste avond dat de Afstotingsdatabase nog open stond. Het Asian Civilisations Museum in Singapore had ook een aantal van de nog beschikbare objecten geselecteerd. Erfgoed Delft gunde een deel van deze overlap aan Singapore. Het ACC zette flink de vaart achter zijn registratie en dat lukte voordat de overdracht plaats vond. Het kreeg uiteindelijk 7.744 voorwerpen (16 niet aangetroffen). Binnenkort wordt een deel tentoongesteld.

14/13. Asian Civilisations Museum, Singapore: 151 voorwerpen

Het Asia Civilisations Museum (ACM) in Singapore en het Asia Culture Center (ACC) in Zuid-Korea stonden gelijk in de gunningshiërarchie. Twee aan het ACM toegewezen voorwerpen belandden in het Museum en gingen alsnog naar Singapore.

1.9 Afronding

Overdracht aan begunstigde instelling

Namens de gemeente regelde Museum Prinsenhof Delft de formele overdracht van objecten aan hun nieuwe eigenaren. Van tevoren, en ook in de overdrachtsovereenkomsten, was expliciet aangegeven dat ze de voorwerpen gratis kregen maar zelf moesten betalen voor de opslag na het tekenen van de overeenkomst, de handling, het vervoer, de verzekering, e.d. Een enkel Nederlands museum, zo meldden respondenten, deed moeilijk, maar doorgaans ging het goed. Instellingen buiten Nederland deden er minder moeilijk over.

Hizkia van Kralingen regelde al het inpakken en voor een groot aantal musea ook het transport. Sommige musea regelden het transport zelf. Het nauwkeurig bij elkaar zetten van gegunde voorwerpen en het zorgvuldig gereed maken ervan voor vervoer binnen Nederland of naar een buitenland was een tijdrovende en precisie-eisende taak. Er werden minder dan dertig objecten niet teruggevonden. Op een totaal van circa 12.000 voorwerpen is dat 0,25%.

De meeste ontvangende musea stuurden na afloop een bedankje of blijk van erkenning, een enkel museum liet dat achterwege.

Digitaal beschikbaar stellen object-informatie

Erfgoed Delft zei toe elke begunstigde instelling alle beschikbare object-informatie digitaal toe te sturen en werkt momenteel nog aan deze omvangrijke taak.

Elke overdrachtsovereenkomst vroeg om instemming van de begunstigde voor het gebruik van beelden van en informatie over de objecten voor de interactieve website ‘Nusantara online’. Het Projectplan meldde al de inrichting daarvan. Het doel is om de Nusantara collectie en alle object-informatie integraal digitaal toegankelijk voor het publiek te houden.

Cit uit Den Haag bouwde hiervoor voort op de Herplaatsingsdatabase van Nusantara. De website wordt op 7 juni 2018 gelanceerd. De financiële bijdrage van de Stichting Nusantara Delft maakt de lancering mogelijk.

Conclusies, lessen en vraagpunten

Deel 2: Conclusies, lessen en vraagpunten

In Deel 1 is het traject van de ontzaming van de collectie van Museum Nusantara beschreven. De Delftse instelling moest in januari 2013 haar deuren sluiten en daardoor voor ruim 18.000 voorwerpen een nieuw onderkomen zoeken. Gezien de financiële zorgen van de eigenaar van de collectie, de gemeente Delft, moest dat zo snel mogelijk gebeuren: binnen een jaar. Erfgoed Delft, geadviseerd door, aanvankelijk, Museum Volkenkunde in Leiden en, later het NMVW (Nationaal Museum van Wereldculturen) stelde een Projectplan op, dat op papier de afstoting binnen een jaar mogelijk maakte. Eerst zou Erfgoed Delft met de stad Delft verbonden voorwerpen selecteren. Vervolgens zou het NMVW objecten selecteren voor de Collectie Nederland. Wat overbleef zou naar Indonesië worden gerepatriëerd. Erfgoed Delft en het NMVW wilden de ontzaming transparant en correct uitvoeren, en in overeenstemming met de LAMO (Leidraad Afstoting Museale Objecten) en de Erfgoedwet van 2016.

Deel 2: Conclusies, lessen en vraagpunten gaat over wat we van Deel 1 over toekomstige ontzamingen kunnen leren. De meeste punten zijn gebaseerd op gesprekken met respondenten. Sommige komen voort uit een vergelijking met eerdere afstotingen of zijn van de auteur. Dat staat er dan bij.

Het is gelukt

Erfgoed Delft en het NMVW (Nationaal Museum van Wereldculturen) hebben alle Nusantara voorwerpen in het publieke domein weten te houden. Voor slechts één voorwerp - een groot tweetonige gamelan met veel Delftse geschiedenis - wordt nog

een bestemming gezocht. Dit doel van de ontzaming is dus gehaald. Dit rechtvaardigt het gebruik van de term *Herplaatsing* in de titel van deze terugblik. Volgens de LAMO (Leidraad Afstoting Museale Objecten) is sprake van herplaatsing, als af te stoten voorwerpen binnen het domein van geregistreerde musea blijven. Als zij geheel of gedeeltelijk daarbuiten terecht komen is er sprake van herbestemming. Het andere doel, repatriëring van de collectie die overbleef na aftrek van voorwerpen voor de Collectie Delft en de Indonesië-collectie Nederland, is gedeeltelijk gehaald. Het MNI in Jakarta mocht maximaal 1.500 objecten overnemen en zelf bepalen welke.

De gemeente Delft, die ondanks zijn benarde financiën instemde met een Projectplan dat geen geld zou opleveren en alleen geld zou gaan kosten, en Erfgoed Delft en het NMVW, die vasthielden aan het idee van repatriëring, verdienen waardering voor deze keuzes.

Dat Indonesië zijn eigen weg is gegaan in de selectie van voorwerpen is een waardevolle les voor volgende ontzamingen.

Op veel plekken staan al herplaatste Nusantara objecten opgesteld. Museum Prinsenhof Delft toont welke in de Collectie Delft zijn gebleven. In de hal van het Museon in Den Haag staat een vitrine met aanwinsten. Het Sarawak Museum in Maleisië heeft een tentoonstelling georganiseerd, *Nusantara Collection*. De

catalogus spreekt van een ‘genereuze en unieke gift’ en prijst de ‘inzet voor repatriëring’ van de gemeente Delft en Museum Nusantara. Het ACC in Zuid-Korea bereidt een presentatie voor. Het NMVW (Nationaal Museum van Wereldculturen) biedt onderdak aan ruim drieduizend voorwerpen, die nu deel uitmaken van de Rijkscollectie. 1.500 Aan Indonesië gegunde objecten staan op het punt naar Jakarta te worden vervoerd.

Op grond van het voorgaande overheerst de indruk dat Erfgoed Delft en het NMVW met goede intenties en toewijding aan de afstoting hebben gewerkt. Zij betrokken er ca. 35 instellingen bij uit zeven landen. Direct betrokkenen zijn trots op het resultaat zonder dat zij hun ogen sluiten voor wat beter had gekund. ‘Het was het best haalbare, gegeven de omstandigheden.’ ‘Het was zwaar, maar fascinerend.’ ‘We zijn tevreden, maar gemakkelijk was het niet.’

Erfgoed Delft is zo zorgvuldig mogelijk omgegaan met de rechten van schenkers, bruikleengevers en hun nazaten en heeft de inventarisatie en registratie zo nauwgezet mogelijk uitgevoerd. Hetzelfde kan worden geconstateerd over de kwaliteit van de waardering en de selectie voor de Collectie Nederland door het NMVW. Beide instellingen hebben weloverwogen gekeken en gezocht naar de collectieprofielen van musea binnen en buiten Nederland, waarvoor Nusantara aanwinsten een verrijking zouden zijn. Daardoor kon Erfgoed Delft een zo verantwoord mogelijke gunninghiërarchie opstellen. Dat Erfgoed Delft het aan enkele instellingen (Museum Bronbeek en Museon Den Haag; het NMVW en de Leidse UB) overliet onderling te bepalen welk van de twee

bepaalde objecten verkreeg, verdient navolging. Een score van 0,25% voorwerpen die in deze grootschalige gunningen-operatie niet werd aangetroffen duidt op zorg bij de uitvoerders. De samenwerking van Erfgoed Delft met een opslag- en transportbedrijf, een IT-firma en een veilinghuis verliep grotendeels tot wederzijdse tevredenheid.

Met hun opdracht tot het schrijven van een kritische terugblik tonen Erfgoed Delft en het NMVW zich lerende organisaties.

Samenwerking tussen een gemeentelijk en een nationaal museum

In een heel vroeg stadium betrok Erfgoed Delft, dat namens de gemeente de ontzaming moest uitvoeren, Museum Volkenkunde er als adviseur bij. Dat had ervaring en expertise in huis en beschikte over een groot internationaal en Indonesisch netwerk. Daarmee haalde de afstotende organisatie een instelling erbij die mogelijk zelf belang had bij die afstoting. Daar kwam nog bij dat Museum Volkenkunde ook de handen vol had aan een fusie met twee andere volkenkundige musea.

Het was een zinnige keuze van het betrekkelijk kleine Museum Nusantara om er een groter museum als adviseur en uitvoerder van bepaalde onderdelen bij te halen.

De twee musea hebben effectief samengewerkt. Er is geen sprake geweest van botsende belangen.

De Nusantara ontzaming had een positief effect op

het nieuwe NMVW, omdat dit geprest werd snel één waarderingskader voor de eigen samengevoegde collecties te formuleren, zodat de NMVW-collectie als referentiecollectie kon dienen bij het waarderen van de Nusantara collectie.

Afstoten binnen een jaar

Volgens het Projectplan dat Erfgoed Delft en het NMVW samen schreven, zou de ontzaming van de Nusantara collectie binnen één jaar worden afgerond. De vaststelling van deze periode was gebaseerd op de bereidheid van het College van de gemeente Delft om gedurende een jaar de opslag van de collectie Nusantara te betalen, en op een driefasen-plan, waarin tussen 1 september 2014 en 1 september 2015 alle voorwerpen zouden worden geregistreerd (fase 1), er selecties zouden worden gemaakt voor de Collectie Delft en de Collectie Nederland (fase 2) en de rest naar Indonesië zou worden gerepatriëerd om daar vooral onder regionale musea te worden uitgezet (fase 3).

Dat ene jaar zijn er vijf geworden. Er is getracht het aantal werkdagen te tellen dat medewerkers van Erfgoed Delft, het NMVW en sommige andere instellingen in het traject hebben gestoken. Dat bleek niet meer nauwkeurig te bepalen. Maar zeker is dat Erfgoed Delft, het NMVW en andere direct betrokkenen er vele mensjaren in hebben gestoken. Alleen al de verhuizing van de collectie naar een depot duurde ruim een maand en vroeg om inzet van een flink aantal medewerkers. Dan het registeren van objecten, het scannen van zo'n 30.000 documenten en het koppelen ervan aan het collectie informatiesysteem en het invullen van

duizenden waarderingsformulieren. Dit duurde aanzienlijk langer dan was voorzien. Over de kosten kan hetzelfde worden gezegd. Door een te krappe planning aan het begin lag er voortdurend een grote druk op de betrokken medewerkers van Erfgoed Delft en het NMVW. Zij werkten allemaal parttime aan de ontzaming en moesten daarnaast hun gewone werk blijven doen. Daardoor kwamen ontzaming en andere taken vaak op gespannen voet met elkaar te staan. Veel zaken pakten zij pragmatisch en op ad hoc basis aan. Voor reflectie was weinig tijd.

Eerdere ontzamingen zoals die van de collectie van het Nijmeegs Volkenkundig Museum en die van deel van de Japan collectie van Museum Volkenkunde (zie Kader *Eerdere afstotingen* in 1.1.) namen meerdere jaren in beslag. Men had dus eigenlijk wel kunnen weten dat het ontzamen van een omvangrijke collectie als die van Museum Nusantara binnen een jaar een onmogelijke opgave was, zelfs als het driefasen-plan was doorgegaan.

Ontzamen kost tijd, aandacht, geld en menskracht en vereist een realistische planning. Voor zwaardere trajecten als de Nusantara ontzaming zijn mensen nodig met een fulltime inzet.

Tegelijk is elke ontzaming een kwestie van ‘learning by doing’ en extra uren, van gewoon aan de slag gaan en op elk moment alles zo efficiënt mogelijk regelen.

Houd wel een urenregistratie bij.

Erfgoedwet, LAMO en TCB

De Nusantara ontzaming heeft in twee opzichten bijgedragen aan een discussie over de LAMO en de Erfgoedwet. Beide zijn gericht op bescherming van de Collectie Nederland en kunnen daarom haaks staan op het idee van repatriëring van waardevolle objecten naar landen van herkomst. Erfgoed Delft heeft dit gepareerd door dispensatie te vragen voor de LAMO-regel dat geregistreerde musea in Nederland, in geval van afstoting van een collectie, als eerste mogen kiezen op de Afstotingsdatabase. Daardoor kon Erfgoed Delft het MNI in Jakarta in de gunninghiërarchie bovenaan plaatsen. Dit roept de vraag op of repatriëring een ruimere plek dient te krijgen in de betreffende regelgeving.

De wens van de Leidse Universiteitsbibliotheek om meer lontars uit de Nusantara collectie gegund te krijgen, roept de vraag op of musea en erfgoedbibliotheek in de LAMO-hiërarchie al dan niet gelijk op dienen te gaan.

De Museumvereniging is over beide vragen aan het nadenken.

Omdat ontzamingen met repatriëring mogelijk vaker gaan voorkomen, verdient het aanbeveling om te onderzoeken hoe repatriëring een duidelijker plek kan krijgen in de LAMO en de Erfgoedwet.

Evenzeer dient gelijkschakeling in de gunninghiërarchie van musea en erfgoedbibliotheek overwogen te worden.

De vraag wat beschermwaardig is

Een prangende vraag in dit traject was welke objecten als beschermwaardig werden beschouwd voor de Collectie Nederland. Erfgoed Delft en het NMVW hebben de vraag beantwoord door gebruik te maken van *Op de museale weegschaal*, van het waarderingskader voor de NMVW-collectie en door specifieke criteria te formuleren voor de beschermwaardigheid van de Nusantara-collectie in relatie tot de Collectie Nederland. De discussie over beschermwaardigheid heeft in dit traject extra dimensies gekregen doordat repatriëring er een doel van werd.

Om te beginnen was er een groep belanghebbenden die vonden dat het begrip ‘beschermwaardig’ te krap was geïnterpreteerd. Zij meldden daarom nog eens een groot aantal objecten als mogelijk beschermwaardig voor de Collectie Nederland aan bij het Museumregister van de Museumvereniging. De TCB (Toetsingscommissie Beschermwaardigheid) moest beslissen of de afstotende partij procedureel correct had gehandeld en of de als beschermwaardig aangemelde voorwerpen inderdaad behouden dienden te worden voor de Collectie Nederland. Het was pas de tweede beschermwaardigheidstoetsing in haar korte bestaan. Achter de melding leek een agenda van tegenstanders van repatriëring te zitten die wilden ‘redden wat er te redden viel’ voor de Collectie Nederland en niets terug wilden laten gaan naar Indonesië. Zij trokken de geschiktheid van de selecterende conservatoren en de kwaliteit van de waardering en de selectie in twijfel. Zij ervoeren de TCB sessie van 21 april 2017 als ‘uitermate beroerd’.

De afstotende partij vond de sessie ‘pijnlijk’. Erfgoed Delft vond dat de NMVW-conservatoren die voorwerpen hadden gewaardeerd en geselecteerd meer dan voldoende niveau en ervaring hadden. Men diende zich te realiseren, dat als een ontzaming eenmaal is begonnen, er geen tijd meer is voor diepgaand en gedetailleerd herkomstonderzoek. Dan stopt de onderzoeker, zodra er voldoende informatie is om de vraag te beantwoorden: wel/niet beschermwaardig. Een feit is ook, dat musea niet meer het geld hebben om het soort diepgaand onderzoek te doen, waarom de meldende partij vroeg.

Erfgoed Delft en het NMVW hadden allebei in een eerder stadium gesprekken gevoerd met de anti-repatriëringdenkers. Dat had de kloof niet kleiner gemaakt maar de wederzijdse ergernis wel groter.

Voor zover de auteur kan inschatten, was de kwaliteit van het onderzoek en de onderzoekers voldoende.

Hij kan niet inschatten, of er door de kloof en de ergernissen ook kansen zijn gemist om de kennis van de ander te benutten, maar werpt die vraag wel op.

Misschien kon in dit concrete geval de kloof tussen voor- en tegenstanders van repatriëring niet worden overbrugd. Wat de auteur betreft, mogen musea vaker methodieken bestuderen om daar beter mee om te gaan.

Dan was er *Op de museale weegschaal* voor collectiewaardering. Het daarin aangeboden waarderingsformulier is breed en gedetailleerd van opzet. Het wordt door sommige musea in Nederland als complex ervaren. Kleinere musea zien om deze reden soms af van het gebruik ervan en stellen een ontzaming uit. Gebruikers die de methodiek volledig doorlopen zijn enthousiast over de bruikbaarheid ervan als instrument om keuzes in collectiewaardering te maken.

Niet alleen respondenten met nauwe banden met Indonesië, maar ook andere vonden de weegschaal ‘nogal dichtgetimmerd’ en daarin ‘typical Dutch’. De Indonesische delegatie, die eind 2016 objecten kwam waarderen, gebruikte een eigen waarderingskader. De RCE publicatie *Op de museale weegschaal vermeldt* de Australische *Guide to Assessing the Significance of Cultural Heritage Objects and Collections*; die is speciaal ontwikkeld voor gebruik door niet-professionals en Aboriginal groepen.

Dat roept de vraag op of de waardering anders was verlopen, als er vanaf het begin van het traject een expert uit Indonesië bij aanwezig was geweest. Had dat invloed gehad op de zwaarte van sommige selectiecriteria en had dat tot andere keuzes bij het selecteren van voorwerpen voor de Collectie Nederland kunnen leiden?

De TCB sessie

Wat verder opviel was dat de voorzitter en enige jurist in de TCB niet aanwezig was tijdens de sessie. Respondenten uitten geen

twijfels over de inzet van de deskundigen die er wel waren. Zij stelden feitelijke vragen en gingen in op de stellingen van de meldende partij. Sommige hadden twijfels over de inhoudelijke kennis van sommige deskundigen.

In een beladen zitting als deze dient een jurist aanwezig te zijn. Net als in enigszins vergelijkbare commissies (zoals Ethische commissies) zorgen die voor afstand en hebben ze oog voor de vraag of procedures juist zijn gevolgd.

De samenstelling van het deskundigenpanel roept in de ogen van de auteur vragen op, waarop overigens niet meteen een antwoord is te geven. De deskundigen kwamen, noodgedwongen, uit een kleine kring. De afstotende partij mocht er regulier één voor aanwijzen. Een door het eigen TCB-deskundigenteam aangewezen expert en een expert die werd aangewezen voor eventuele vervolgstappen in het onderzoek, werkten beide voor musea die Nusantara voorwerpen gingen ontvangen. Terwijl er geen twijfels bestaan over hun intenties om de beschermwaardigheidsmelding eerlijk te behandelen, roept de samenstelling toch de vraag op of het panel hiermee voldeed aan het criterium uit het TCB reglement van *onafhankelijk* adviseren.

Terminologie: herkomstonderzoek

Het Projectplan spreekt meerdere malen over herkomstonderzoek. Dat ging over de vraag van wie een object is en wie het mag ver-

vreemden: Museum Nusantara, de schenker, de bruikleengever? Het was dus gericht op het vaststellen van een juridisch kader en van de handelingsruimte van de gemeente Delft. In de LAMO komt het woord ‘herkomstonderzoek’ niet voor. Zij spreekt wel over de ‘herkomst’ en de ‘juridische positie’ van objecten. Om het intern-Nederlandse onderzoek aan te duiden als ‘herkomstonderzoek’ lijkt de auteur, gezien de huidige discussie over dekolonisatie van koloniale collecties, problematisch. Herkomstonderzoek van een object of collectie betreft in principe de gehele biografie ervan. Die begint met de context van het maken en de maker en eindigt met de huidige bezitter en het huidige gebruik. Veel academici werken er ook op die manier aan. Daarnaast gevraagd, geeft een aantal respondenten de voorkeur aan een term als ‘handelingsbekwaamheid’, ‘handelingsruimte’ of ‘vaststelling juridisch kader’.

De term ‘vaststelling van het juridisch kader’ is een betere dan ‘herkomstonderzoek’.

Relatie met Indonesië

Al in een vroeg stadium bespraken Erfgoed Delft en het Leidse museum het idee om een omvangrijk deel van de collectie naar Indonesië te repatriëren. Zij konden daarover echter niet officieel vanaf de start met Indonesië in gesprek gaan omdat ze gebonden waren aan de bepalingen van de Erfgoedwet en de LAMO. Eerst moest duidelijk worden welke voorwerpen in Delft zouden blijven en welke geselecteerd zouden worden voor de Indonesië Collectie

Nederland, en of er dispensatie zou komen ten aanzien van het selecteren door Nederlandse geregistreerde musea. De twee Nederlandse instellingen konden wel informeel overleggen met instanties in Jakarta. Die lieten weten dat de Nusantara voorwerpen welkom waren.

Dit informele overleg werd gevolgd door formele gesprekken, waarvoor de DG Cultuur uit Jakarta naar Nederland kwam. De gemeente Delft/Erfgoed Delft en hij sloten een mondelinge overeenkomst over de repatriëring van de voorwerpen die niet voor de Collectie Delft of de Collectie Nederland waren geselecteerd, en over Indonesiës aandeel in de daarmee gepaard gaande kosten. Erfgoed Delft stuurde een Memorandum of Understanding. Dat hoefde de DG alleen nog maar te tekenen....

Terwijl velen in Nederland dan denken ‘afpraak = afspraak, mails beantwoord je, en op een verzoek om contact wordt gereageerd’, ligt dat in Indonesië misschien anders en zijn deze verschillen onderschat. Erfgoed Delft en het NMVW hebben zich ‘soms verbaasd’ over wat zij zagen als een andersoortige organisatorische instelling in Indonesië. Daartegenover staan de vraagtekens van de nieuwe DG Cultuur bij de repatriëring in *Tempo* van november 2016. De Delftse en Leidse instelling hadden belang bij een snelle ontzaming en wilden oprecht graag een zo groot mogelijk deel van de collectie repatriëren. Aanvankelijk leek die wens te sporen met ideeën in Indonesië. Met de komst van een nieuwe DG Cultuur lag alles plotseling anders, bleef het vaak stil en waren zaken moeilijker te regelen.

Een en ander roept de vraag op of beter had moeten worden bekeken of er achter de Indonesische stilte een verschil in belang bij de ontzaming zat.

Met enkele respondenten is besproken of en hoe dit anders kan. Kan een Nederlands museum dat ontzamen en repatriëren wil combineren, niet meteen een partnerschap-op-basis-van-gelijkwaardigheid met het land van oorsprong aangaan? Dan kan eerder duidelijk worden hoe daar aan beide kanten tegen aan wordt gekeken. En misschien was dan ontdekt dat Indonesië weinig zat te wachten op het genereuze aanbod uit Nederland en dat het wellicht andere keuzes maakt dan men in Nederland verwacht.

Wat een dergelijk partnerschap-op-basis-van-gelijkwaardigheid lastig maakt is dat de LAMO en Erfgoedwet bepalen dat Nederland eerst objecten selecteert voor de eigen nationale collectie en pas daarna gunt aan het land van herkomst.

Over één les is iedereen het eens: Biedt bij repatriëring nooit meer een collectie in zijn geheel aan, zoals in de eerste fase van dit traject werd gedaan. Overleg eerst met een land over zijn waarderingskader en stel het in staat om op basis daarvan een selectie van voorwerpen te maken. Mogelijk kan dit nog invloed hebben op de bepaling van de beschermwaardige objecten in het kader van de LAMO en de Erfgoedwet.

Agendeer een breed overleg met Indonesische culturele autoriteiten over de dekolonisatie van koloniale collecties en de ruimte voor repatriëring.

Toen de nieuwe DG Cultuur in Jakarta liet weten het repatriëringsaanbod niet te accepteren, leidde dit meer tot speculaties over het waarom daarvan dan tot reflectie over de eigen Nederlandse aanpak van de repatriëring of over veranderingen in een land als Indonesië. Veel respondenten verwierpen de suggestie van de auteur dat Erfgoed Delft de Nederlandse DG Cultuur had moeten vragen naar Jakarta te gaan. Het Rijk had immers niets te zeggen over de gemeentelijke Nusantara collectie en zou zich niet met een dergelijke kwestie willen inlaten. Het betekende wel dat die nieuwe DG moest onderhandelen met de wethouder of museum-directeur van een middelgrote stad in Nederland. Andere respondenten zagen wel iets in de suggestie. Zij konden zich voorstellen dat een dergelijk ‘standsverschil’ wellicht als problematisch werd ervaren in Jakarta. Uiteindelijk had premier Rutte ook Nusantara-diplomatie bedreven met de overdracht van een keris een president Joko Widodo.

Besprek met het Ministerie van OCW diens mogelijke rol en diens bereidheid die rol desgevraagd op te pakken, voor het geval zich een nieuwe casus voordoet van ontzaming en/of repatriëring van een niet-rijkscollectie.

De auteur stelt de vraag of het moeizame contact met Indonesië uitdrukking was van veranderend denken over cultuurbeleid of van een generatiewisseling waarin een bulk-teruggave niet langer past.

Sommige andere herkomstlanden dan Indonesië hebben een expliciet beleid om in de koloniale periode verdwenen schatten terug te krijgen. Het gaat om landen als de PR China, Ethiopië, Nigeria en Benin. Die zetten oorlogsbuit boven aan hun lijstjes. Indonesië lijkt meer waarde te hechten aan het vullen van gaten in de eigen collectie.

Musea die willen repatriëren dienen beleid en de prioriteiten van het beoogde land van herkomst te onderzoeken.

Inschakelen veilinghuis

In de loop van 2016 kwam het aanvankelijke drie-fasen plan op losse schroeven te staan en doemde het gevaar op, dat een deel van de collectie geen plek in het publieke domein zou krijgen maar noodgedwongen naar de veiling zou worden gebracht. Erfgoed Delft maakte daarop snel afspraken met een veilinghuis. Toch is er uiteindelijk niet een object geveild, terwijl er wel kosten zijn gemaakt.

Een museum dient veilinghuizen pas te benaderen als zeker is dát er wordt geveild en hoevéél er te veilen valt.

Gunningen

Erfgoed Delft heeft musea in Nederland en daarbuiten ruim de kans geboden voorwerpen te selecteren. Het heeft daarin overdacht, zorgvuldig en transparant gehandeld. Dat enkele Nederlandse kandidaat-ontvangers niet (helemaal) tevreden waren lijkt bij een dergelijk proces niet te vermijden. Het benaderen van Europese en Aziatische musea door het NMVW was een vorm van proactief contact leggen met gegadigden bij een ontzaming. Dat gebeurt bijvoorbeeld ook bij ontzamingen van bedrijfscollecties. Erfgoed Delft en het NMVW redden daarmee de doelstelling om alle Nusantara voorwerpen binnen het publieke domein te houden.

Sommige musea, die objecten selecteerden, kwamen uit onverwachte hoek. Dit was ook de ervaring van het Nationaal Militair Museum bij hun ontzaming (zie kader: *Eerdere afstotingen* bij hoofdstuk 1).

De meeste begunstigde musea waren blij met hun aanwinsten en tevreden over hoe Erfgoed Delft een en ander met hen had geregeld. Sommige hadden meer willen hebben, maar ook dat lijkt onvermijdelijk in een traject als dit.

In meerdere opzichten is Erfgoed Delft creatief met de gunningen omgegaan. Het gaf Museum Bronbeek en Museon Den Haag, en het NMVW en de Leidse UB ruimte om onderling uit te maken welke instelling door beide geselecteerde objecten kreeg.

Soms interpreteerde het de gunningsvoorwaarden nogal rekkelijk. Voorwaarde 1 was dat alleen geregistreerde musea in aanmerking kwamen voor objecten. Het Poppenspeelmuseum in

Vorchten moest dit hals over kop regelen, terwijl het Asia Culture Center in Zuid-Korea de registratieprocedure moest versnellen, nadat het zijn selectie had ingediend. Voordat Erfgoed Delft de 7.744 gegunde objecten (ruim 40 procent van de Nusantara collectie) overdroeg, was die registratie een feit.

Voorwaarde 2 was de beschikking over een goed depot. Erfgoed Delft had twijfels over de depots van sommige musea in Nederland. Hoewel elk museum met depotruimte worstelt, heeft het ene daar aanzienlijk meer last van dan het andere. De komst van honderden aanwinsten kon die last flink verzwaren.

Gunningsvoorwaarde 3 was dat een museum niet in zijn bestaan bedreigd mocht worden. Tenminste één museum leek hierin een grensgeval. Hoewel niet in zijn bestaan bedreigd, verkeerde het in financieel slecht weer en kende het organisatorische beperkingen. In een andere situatie, met minder druk, had een afstoter misschien een andere keuze gemaakt.

Het goede aan de openbaarmaking van een afstoting en aan de Afstotingsdatabase is dat er belangstelling uit onverwachte hoek kan komen. Een afstoter dient daar rekening mee te houden.

Erfgoed Delft is ruimhartig omgesprongen met de beperkingen van potentieel begunstigde musea.

Het voorbeeld van creatieve gunning verdient navolging.

Communicatiestrategie

Bij deze ontzaming was interne communicatie nodig, omdat er meerdere partners verantwoordelijk waren voor de uitvoering ervan. Sommige respondenten hadden gewild dat er meer interne en onderlinge communicatie was geweest, bijvoorbeeld tussen registrators en conservatoren. Dat had de werkvreugde en de effectiviteit van het werk kunnen vergroten.

Goede externe communicatie was gewenst, omdat de ontzaming in het algemeen en het repatriëringsplan in het bijzonder tot publieke commotie konden leiden. Hoewel het Projectplan communicatie ‘zeer belangrijk’ noemde en er drie potentieel ‘lastige’ doelgroepen waren, is er weinig planmatig gecommuniceerd en zijn geen gereedschappen aangedragen om met moeilijke doelgroepen om te gaan. Een van de redenen achter de terughoudendheid in de externe communicatie was de Delftse intentie om de relatie met Indonesië niet te verstoren.

Een grote ontzaming vereist een navenant groot plan voor interne en externe communicatie en een gemonitorde uitvoering ervan.

Een goede interne communicatie maakt ontzamen inclusiever en daarmee effectiever.

Tot slot

Aan de Nusantara ontzaming kleeft een zekere ironie. Lange tijd voerden voormalige kolonies druk uit op hun voormalige kolonisa-toren in Europa om materieel erfgoed terug te laten gaan naar de herkomstlanden en deden die Europese landen hun uiterste best zo min mogelijk of helemaal niet aan die druk toe te geven. Toen Nederland en Indonesië in 1975 onderhandelden over de terug-gave van in de koloniale periode naar Nederland verhuisde objec-ten, had Indonesië een wensenlijst met 10.000 voorwerpen en gaf Nederland er enkele honderden terug.

Die situatie lijkt nu omgekeerd. Een Nederlands museum is zo ver dat het bereid is nog veel meer dan 10.000 voorwerpen naar Indonesië terug te laten gaan, terwijl Indonesië er maar een op de tien van terug wil.

Dit kan vaker gaan gebeuren. Landen van herkomst ontwik-kelen een eigen cultuurbeleid en bekijken van geval tot geval hoe een plan of een aanbod van een voormalige Europese kolonisa-tor daarin past. De casus Nusantara laat zien dat de voormalige koloniën echt niet ‘alles’ terug willen hebben. Dat is een ontwik-keling die ruimte geeft voor een gelijkwaardiger en meer ontspan-nen dialoog over welke voorwerpen waar het beste tot hun recht komen.

De Nusantara ontzaming, zoals die door Erfgoed Delft met hulp van het NMVW is uitgevoerd, biedt lessen en inspiratie voor elk ander museum dat gaat ontzamen, ongeacht of het om een nati-onale dan wel gemeentelijke collectie, om volkenkundige, kunst-,

archeologische of andere voorwerpen gaat. Maar bedenk daarbij goed dat - en hier volgt de allereerste opmerking uit alle gevoerde gesprekken - ‘bijna niets loopt, zoals je denkt dat het zou moeten lopen. Het is een zwaar traject geweest, maar ik had het niet willen missen.’

Kader 5: Aanbevelingen

Voor musea die ontzaming overwegen:

1. Musea doen een ontzaming beter niet op hun eentje. Haal er een groter museum met ervaring bij.
2. Ontzamen kost heel veel tijd, aandacht, geld en menskracht. Musea die dat niet (voor)zien, betalen er later voor. Laat je door niemand opjagen. Wees voorbereid op onverwachte tegenvallers en bouw in je planning flexibiliteit en momenten van reflectie in.
3. Musea die ontzamen doen er goed aan in het begin van het traject de externe betrokkenen en belanghebbenden, in binnen- en buitenland, inclusief de tegenstanders van de ontzaming in kaart te brengen. Zij dienen hen bij elkaar te halen en ieders betrokkenheid, belangen en mogelijke inbreng te bespreken. Met cirkels van betrokkenheid en piketpaaltjes maken ze duidelijk wat ze van ieder verwachten en welke rechten ieder heeft.

4. Musea die ontzamen doen er goed aan, zeker als de ontzaming grootschalig en gecompliceerd is, om een gedegen plan op te stellen voor interne en externe communicatie en de uitvoering daarvan steeds te monitoren.
5. Bij ontzamingen, waarbij repatriëring van (een deel van) de collectie speelt, doen de musea er goed aan om zich bijtijds te oriënteren op het cultuurbeleid in het land van herkomst en daarover vanaf de start van het traject in contact te treden met museale- en overheidsinstanties in het land van herkomst.

Voor de museale sector:

6. Musea en hun organisaties doen er goed aan om meer te leren van eerdere ontzamingen, de lessen ervan in het institutioneel geheugen van de sector op te nemen en die voor volgende ontzamingen opnieuw in ogenschouw te nemen.
7. Voor een beter zicht op de belasting van ontzamingstrajecten is het wenselijk dat ontzamelende musea voortaan een urenregistratie bijhouden en deze te delen. Zo kan er in de sector meer kennis ontstaan over de tijdsbelasting van ontzamingen, die nodig is om in geval interne of externe (politieke) wensen tot ontzaming realistische trajecten uit te zetten en daarbij voldoende middelen en menskracht vrij te maken.

8. De Museumvereniging, daarin gesteund door het NMVW, doet er goed aan te onderzoeken hoe repatriëring van objecten naar de landen van herkomst, geïntegreerd kan worden in de LAMO en de Erfgoedwet.
9. Overleg met het Ministerie van OCW over diens mogelijke rol in het geval zich een ontzaming voordoet van niet-Rijkscollectie, waarbij sprake is van mogelijke repatriëring.

Geluisterd en geraad- pleegd

Bijlage: Geluisterd naar...

Gemeente Delft

Ferry Förster, wethouder
Erfgoed Delft
Janelle Moerman
Marga Schoemaker
Nico Schaap
Patrick van Mil (nu: Stedelijk Museum Alkmaar)
Joke Leijfeldt (nu: NMVW)
Amy Wassing (nu: Catawiki)
Louise Rahardjo (nu: Atlas van Stolk)

NMVW

Stijn Schoonderwoerd
Wayne Modest
Jos Taekema (nu: Fries Museum, Leeuwarden)
Pim Westerkamp (v/h Museum Nusantara)
Francine Brinkgreve
Koos van Brakel (nu: gepensioneerd)
Rapti Miedema (nu: NWO)
Sijbrand de Rooij

Museumvereniging

Gea Wold

Museumregister

Ellie Bruggeman

Ministerie van OCW

Tessa Luger (RCE)

Anderen

Pauljac Verhoeven (Museum Bronbeek)
 Hans van den Akker (Museum Bronbeek)
 Corine Bliëk (Museum)
 Hedi Hinzler (expert; Poppenspelmuseum)
 Paul van Brakel (Nationaal Militair Museum)
 Wim Manuhutu (erfgoed specialist)
 Herman Peerdeman (Veilinghuis Peerdeman)
 Frans Bridië (Cit, Den Haag)
 Edwin Koster (Hizkia van Kralingen)
 Benedict Goes en Don Duco (Amsterdam Pipe Museum)
 Pieter ter Keurs (v/h Museum Volkenkunde; nu: Rijksmuseum van Oudheden, Leiden)
 Kurt de Belder (Universitaire Bibliotheken Leiden)

Indonesië

Linawati Sidarto (journalist Tempo, Jakarta Post)
 Annissa Gultom (erfgoed specialist, Tribuana Komunika)

Maleisië

Hans van de Bunte (Sarawak Museum)

Oostenrijk

Steven Engelsman (v/h Weltmuseum Wien; nu: gepensioneerd)
 Jani Kuhnt-Saptodewo (v/h Weltmuseum Wien; gepensioneerd)

Bijlage: Geraadpleegde bronnen

Agnes Vugts en Charlotte Van Rappard – Boon, *Bulkafstoting in musea – Verslag van een proefproject*, Museumconsulenten 2014.

Floris van Berckel Smit, *Het herbestemmingsproces van cultureel erfgoed – De invloed van beleidsnetwerken op het herbestemmingsbeleid van de Nusantara-collectie* (scriptie) 2017.

Jos van Beurden, *Treasures in Trusted Hands – Negotiating the Future of Colonial Cultural Objects*, Leiden: Sidestone press 2017.

J.L.W. van Leur, *De Indische Instelling te Delft – Méér dan een Opleiding tot Bestuursambtenaar*, Delft: Volkenkundig Museum Nusantara 1989.

Proefkonijn in afstoten: Openluchtmuseum
http://wiki.collectiewijzer.nl/index.php/Proefkonijn_in_afstoten:_Openluchtmuseum

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Op de Museale Weegschaal. Collectiewaardering in zes stappen*, Amersfoort: RCE 2013.

Symposium ‘*Collecties voor de Toekomst. Kritischer verzamelen, helderder ontzamelen*’, NMM, 24 april 2017. Verslag in *Museumpeil*, winter 2017.

Sarawak Museum, *The Nusantara collection – Object stories for a new Sarawak Museum*, March 2018.

Colofon

Opdrachtgever en uitgever

Museum Prinsenhof Delft &
Nationaal Museum van Wereldculturen

Onderzoek en tekst

© Jos van Beurden

Ontwerp

PutGootink, Amsterdam

